

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**De verzamelwoede van Martinus van Marum (1750-1837) en de
ouderdom van de aarde. Herkomst en functie van het Paleontologisch en
Mineralogisch Kabinet van Teylers Museum**
Sliggers, B.C.

Citation

Sliggers, B. C. (2017, March 30). *De verzamelwoede van Martinus van Marum (1750-1837) en de ouderdom van de aarde. Herkomst en functie van het Paleontologisch en Mineralogisch Kabinet van Teylers Museum*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/47851>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/47851>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/47851> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Sliggers, B.C.

Title: De verzamelwoede van Martinus van Marum (1750-1837) en de ouderdom van de aarde. Herkomst en functie van het Paleontologisch en Mineralogisch Kabinet van Teylers Museum

Issue Date: 2017-03-30

Hoofdstuk 7

MARTINUS VAN MARUM EN DE OPBOUW VAN EEN VERZAMELING

Netwerken

Toen Martinus van Marum, eerst als genootschapslid en vanaf 1784 in de hoedanigheid van directeur, met financiële ruggeleuning van Teylers Stichting, een zeer actief aankoopbeleid ten aanzien van gesteenten en fossielen ging voeren, kon hij voortbouwen op oudere en deels nog bestaande verzamelpraktijken en putten uit de daarbij opgebouwde collecties. Al in de eerste helft van de achttiende eeuw waren de eerste gespecialiseerde gesteenten- en fossielenverzamelingen in Nederland aangelegd via uitgebreide netwerken. Briefwisselingen speelden daarin een cruciale rol. Schriftelijk contact was de meest gebruikelijke manier om feiten, meningen, ideeën en vooral ook objecten uit te wisselen. Men reageerde op een publicatie of geschenk, communiceerde een vondst of vroeg om advies, of deed een bestelling vaak nadat tijdens een reis een ontmoeting had plaatsgevonden.¹ In de wereld van verzamelaars, die deels samenviel met de Republiek der Letteren, waren het geven van geschenken en ruilen van objecten, informatie, en publicatie zowel een doel op zich, alsook een middel tot verbreiding van kennis, het uitbouwen van netwerken, en het bouwen aan een eigen reputatie. Ook bij Van Marum speelde correspondentie een zeer belangrijke rol bij het verkrijgen van objecten voor Teylers Museum. Een aanzienlijk deel van al zijn brieven was erop gericht de verzamelingen in Haarlem uit te breiden. Dit hoofdstuk laat zien hoe onmisbaar die internationale contacten waren voor het aanleggen van een verzameling, vooral van objecten die in eigen land ontbraken: mineralen, gesteenten en fossielen. Voor het achterhalen van de herkomstgeschiedenis van dergelijke verzamelingen is de bestudering van wetenschappelijke correspondenties onontbeerlijk. Alleen zo wordt duidelijk hoe bijvoorbeeld een ammoniet uit de verzameling van de Zwitserse geneesheer Johannes Gessner of een brachiopode uit Shropshire uit de collectie van de Duits-Engelse botanicus Dionysus Georg Ehret (1710-1770) in de verzameling van Teylers Museum terecht kwam. Ook verwierf Van Marum grote aantallen objecten uit verzamelingen van Nederlandse geleerden. Hierbij gaat een vergelijking met de Engelse verzamelaar Hans Sloane op; diens collectie stond aan de basis van het British Museum, de British Library en uiteindelijk het Natural History Museum in Londen. Van hem is gezegd dat hij een ‘collector of collections’ was.²

-
- 1 Voor de zeventiende eeuw is er het brievenproject *Circulation of knowledge and learned practices in the 17th century Dutch Republic* van Huygens ING/KNAW. Doel van dit project is om onderzoekers de gelegenheid te bieden om ontwikkelingen in wetenschappelijke vraagstukken en debatten in brieven van zeventiende-eeuwse geleerden te kunnen analyseren en visualiseren, en om op deze wijze informatie over kennisproductie toegankelijk te maken voor interdisciplinair onderzoek. Aan de Universiteit van Stanford (Human Identities) loopt al enige tijd het project *Tracking 18th-century 'Social Networks' through letters*. Op hun website www.news.stanford.edu staat achtergrondinformatie (zie bijvoorbeeld 11-4-2013: James Kierstead, ‘Digital mapping at Stanford reveals social networks of 18th-century travelers’). Zie voor zeventiende-eeuwse netwerken van Europese wetenschappers: Julie McDougall-Waters e.a. (red.), *Philosophical Transactions: 350 years of publishing at the Royal Society (1665-2015)*. Voor de netwerken van geleerden verbonden aan wetenschappelijke academies: René Sigrist, ‘Scientific Networks and Frontiers in the Golden Age of Academies (1700-1830)’, in: Jürgen Barkhoff & Helmut Eberhart (red.), *Networking across borders and frontiers*, Frankfurt am Main 2009, p. 35-66. Voor de achttiende eeuw in relatie tot de Verlichting: Dena Goodman, *The Republic of Letters: A cultural history of the French Enlightenment*, Cornell University Press, 1996. Voor online brieven: Electronic Enlightenment (www.e-enlightenment.com), 67.875 documenten van 8.331 correspondenten. Zie verder: Anne Goldgar, *Impolite Learning. Conduct and Community in the Republic of Letters, 1680-1750*, Yale University Press, 1995; David S. Lux & Harold J. Cook, ‘Closed circles or open networks?: Communicating at a distance during the scientific revolution’, in: *History of Science* 36 (2), 1998, p. 179-21.
  - 2 James Delbourgo, ‘Collecting Hans Sloane’, in: Alison Walker e.a. (red.), *From Books to Bezoars. Sir Hans Sloane and his collections*. British Museum, Londen 2012, p. 9-23.

In de periode 1780-1830, toen Van Marum actief was voor de Hollandsche Maatschappij en Teylers Museum, kocht hij objecten aan op meer dan twintig veilingen.³ Op die manier kwamen voorwerpen van bijna alle grote Nederlandse collectioneers in de Haarlemse verzamelingen terecht. Zo bood hij onder meer op de veilingen van de al eerder genoemde verzamelaars Johann Leonard Hoffman, Willem van der Meulen, Johannes le Francq van Berkhey, Martinus Houttuyn, Wouterus van Doeveren en Johannes David Hahn. In dit hoofdstuk zullen we zien dat Van Marum objecten verwierf die deel hadden uitgemaakt van collecties die al eerder waren geveild en dus via latere verzamelaars waren betrokken, zoals die van Johan Frederik Gronovius en van Johannes Albertus Schlosser.

Van Marums reizen zijn door zijn reisverslagen goed te volgen; zijn netwerk is te reconstrueren aan de hand van de correspondentie. We weten door de financiële administratie van de Stichting veelal wat er voor de verschillende aankopen werd betaald. Maar het zijn vooral de bewaard gebleven etiketten die ons een werkelijk schitterend inzicht geven in de herkomst van de objecten. Teylers Museum bewaart duizenden, voornamelijk handgeschreven etiketten uit de achttiende eeuw die behoren bij de gesteenten, mineralen en fossielen. Ze zijn in de loop der tijd van de objecten losgeraakt, maar zijn niettemin bewaard, zoals zeer veel wat binnen de muren van het museum terecht is gekomen.⁴ Momenteel bestaat de hele collectie uit circa 6000 exemplaren, inclusief de etiketten die nog zijn vastgelijmd op de objecten. Ze zijn bijna alle met de hand geschreven, soms op voorgedrukte exemplaren, soms op papier dat eerder dienst heeft gedaan als brief, speelkaart of drukwerk. Veel etiketten hadden vroeger de functie van systeemkaart. Ze beschrijven het object en bevatten informatie over de naam, de vindplaats en soms stratigrafische en bibliografische gegevens, en de herkomst. Dat kan een vorige eigenaar zijn, met een verwijzing naar de veiling waarbij het object verkregen werd en het bedrag dat ervoor betaald werd. Een voorbeeld: “min ♀ no. W 33, ex. Mus. Van Doeveren no. 971 et d.d. G.F. Danz 1772” laat zich als volgt lezen. De mineralenhandelaar Danz heeft in 1772 dit stuk kopererts aan de Leidse hoogleraar Dionysius van Doeveren gegeven. In 1784 werd zijn collectie geveild en werd dit stuk onder nummer 971 door Martinus van Marum voor Teylers Museum aangekocht. De latere conservator Tiberius Winkler gaf het object nummer 33 in zijn catalogus gesteenten en mineralen uit 1889.⁵

De etiketten vormen op die manier als het ware de genealogie van de verzameling. Door handschriftanalyse en de etiketten te leggen naast aankoopbewijzen, veilingcatalogi, reisjournalen en correspondentie is het mogelijk een groot deel van vooral het mineralogische deel van de collectie van Teylers Museum te reconstrueren naar herkomst c.q. vroegere eigenaren. Wat bij kunsthistorici al lange tijd een bestaande praktijk is, namelijk het bepalen van de provenance van een bepaald kunstwerk, blijkt aan de hand van de etiketten ook voor geologische objecten meestal mogelijk te zijn. Voor de collectie van Teylers Museum

3 Johan Leonard Hoffmann - 1782; Willem van der Meulen - 1783; Philip Renard - 1784; Wouter van Doeveren - 1785; Johannes Le Francq van Berkhey - 1785; Johannes David Hahn - 1785; Martinus Houttuyn - 1789; Hieronymus David Gaubius/Hendrik Twent - 1792; Joan Coenraad Brandt - 1792; Johann Scherenberg - 1794; Friedrich Christian Meuschen - 1794; Willem Sebastiaan Boers - 1797; ? Amsterdam - 1799; Arnout Vosmaer - 1800; Alexander Petrus Nahuys - 1800; Frederik Willem van der Leeuw - 1801; Christiaan Paulus Meijer - 1802; Carel Clemens Elias d'Engelbronner - 1804; Doedes - febr. 1805, Pieter de Malapert - 1806; Delft - december 1806; Den Haag - febr. 1808; Rotterdam-1809; Johann Melchior Dentzel-1809; Joan Raye van Breukelwaert - 1827; Jean François Sigault? - 1833.

4 Op deze uiterst belangrijke verzameling werd voor het eerst gewezen door Lydie Touret (1985), terwijl deze auteur samen met Anton Wiechmann daar in 1987 nog op terugkwam in een publicatie naar aanleiding van de tentoonstelling *Martinus van Marum (1750-1837). Een elektriserend geleerde in tijden van Verlichting en Revolutie*.

5 L. Touret, 'Een onverwachte museumschat', in: *Teylers Museum Magazijn*, vol. 3, nr. 1, 1985, p. 4-7.

konden op deze manier meer dan zeventig vorige eigenaren worden opgespoord. De etikettencollectie van Teylers Museum is waarschijnlijk de oudste, meest omvangrijke en diverse die er bestaat.⁶ [zie bijlage 1]

De etiketten fungeerden als systeemkaart waarop de meest relevante informatie werd genoteerd en bij het object werd bewaard. De registratie en etikettering van geologische objecten was al langer een gewoonte en gaat zelfs terug tot in de zeventiende eeuw. In 1668 zag een bezoeker van het Aldrovandi Museum in Bologna dat elk object voorzien was van een beschrijvend etiket. In 1686 bepaalde Elias Ashmole voor zijn collectie in Oxford dat elk gesteente of fossiel voorzien moest zijn van een nummer dat correspondeerde met een catalogus.⁷ John Woodward (1665-1728), de eerste serieuze Engelse verzamelaar van geologische objecten, met uitgesproken ideeën over de rol van de zondvloed, stelde in 1696 een *Brief Instructions for making observations in all parts of the world* samen.⁸ Hierin beschreef hij hoe alle relevante informatie over het voorwerp in het veld verzameld moest worden. In een later rapport van omstreeks 1700, postuum gepubliceerd in 1728, gaf hij in detail richtlijnen voor de beheerder van een verzameling: 1. plak met een stukje papier een nummer op het voorwerp, beginnend met nummer 1 dat correspondeert met dat nummer in een register. Hier dient men te noteren: 1. soort fossiel of gesteente; 2. vindplaats; 3. of er nog meer was en in welke hoeveelheid; 4. of het aan de oppervlakte werd gevonden; 5. en zo niet op welke diepte dan; 6. in welke stand het object werd aangetroffen; 7. in welk sediment het object werd aangetroffen; 8. in een gelaagde afzetting of in een scheur. “This is the fittest conduct and procedure I can pitch on”, aldus Woodward.⁹

Terug naar de etiketten in Teylers Museum. Voordat we zullen zien hoe Van Marum te werk ging, kijken we eerst naar de briefwisselingen van twee onderzoekers uit het midden van de achttiende eeuw, die door hun buitenlandse contacten belangrijke objecten voor hun collecties wisten te verwerven. Na hun

6 Omdat er nog maar sinds kort belangstelling bestaat voor deze papiertjes die de geschiedenis van het object weergeven, is er in de loop der tijd veel verdwenen. Conservatoren, gek op hun eigen handschrift, vervingen de etiketten van hun voorgangers en drukten zo hun eigen stempel op de collectie. Meestal verdween op die manier het verleden in de prullenbak. Een van de eerste artikelen over het verzamelen van etiketten verscheen in 1981 (Bideaux & Bentley). Het vormt de introductie van het Mineralogical Record Label Archive, waarin 15.000 exemplaren van honderden verschillende verzamelaars c.q. verzamelingen zijn opgenomen, voor het merendeel twintigste-eeuws en afkomstig uit de Verenigde Staten (www.minrec.org/labelarchive.asp). Voor het Europese continent bestaat geen specifieke literatuur over dit onderwerp. Michael P. Cooper beeldde in zijn naslagwerk over tweehonderd jaar Britse mineralenhandel zoveel mogelijk relevante etiketten af, maar ook daar is de achttiende eeuw onderbelicht (Michael P. Cooper, *Robbing the sparry garniture. A 200-year history of British mineral dealers*, Arizona 2006). Otto Fitz deed dat onderzoek naar Weense verzamelaars en handelaren en beeldde daarvan een groot aantal etiketten af (Otto Fitz, ‘Eine Sammlung Erzählt. Beitrag zu Inhalt und Geschichte der Mineralien- und Gesteinssammlung an der Abteilung Baugeologie des Institutes für Bodenforschung und Baugeologie, Universität für Bodenkultur’, Wien, in: *Mitteilungen des Institutes für Bodenforschung und Baugeologie, Universität für Bodenkultur*, 1993). Günther Grundmann beschreef en beeldde etiketten af die door de Bergakademie in Freiberg werden gebruikt (Günther Grundmann, ‘Fundort-Etiketten aus Freiberg’, in: *Lapis* 11, 1986, p. 61-62). Fuchs deed dat voor Krantz’s Mineralien Kontor bij het 150 jarig bestaan van dit bedrijf (W. Fuchs, ‘160 Jahre Mineralien-Kontor: Dr. F. Krantz im Spiegel von Etiketten’, in: *Mineralien Welt* 3, p. 4-5). Soms worden er ook etiketten in het handschrift van één verzamelaar gepubliceerd, zoals in het geval van Johann Friedrich Blumenbach (M. Reich, A. Böhme e.a., “‘Preziosen jeglicher Couleur”. Objektdigitalisierung der naturhistorischen Sammlungen von Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840)’, in: *Philippia* 15 (2), Kassel 2012, p. 155-168.

7 Arthur MacGregor (red.), *Tradescant’s Rarities: Essays on the Foundation of the Ashmolean Museum 1683 with a Catalogue of the Surviving Early Collections*, Oxford 1983, p. 54

8 John Woodward, *Fossils of all kinds, digested into a Method*, Londen 1728, p. 93-119.

9 H. Torrens, ‘Early collecting in the field of geology’, in: O. Impey & A. MacGregor, *The origins of museums*, Oxford 1985, p. 204-213.

dood werden deze objecten over de collecties van collega-verzamelaars verspreid, waaronder die van Teylers Museum.

Johannes Frederik Gronovius

Om meer dan één reden is het van belang om wat dieper op het netwerk en de verzamelactiviteiten van Johannes Frederik Gronovius in te gaan.¹⁰ Ten eerste omdat deze casus een goede illustratie geeft van het internationale netwerk van Nederlandse verzamelaars in de achttiende eeuw. Ten tweede omdat de belangstelling van Gronovius ook uitging naar gesteenten en fossielen, objecten waarover hij uitgebreid publiceerde. En ten derde omdat sommige voorwerpen uit de collectie Gronovius uiteindelijk door Van Marum werden aangekocht voor Teylers Museum. Dat gebeurde na de dood van diens zoon Laurentius Theodorus Gronovius (1730-1777), toen de collectie op de markt kwam en onder verzamelaars verspreid raakte. Een aanzienlijk deel van de gesteenten, mineralen en fossielen werd toen gekocht door de Leidse (en later Groningse) hoogleraar Wouterus van Doeveren, uit wiens bezit Van Marum in 1785 een zeer verantwoorde keus voor Teylers Museum maakte. Daarover straks meer.

De Leidse geneesheer, botanicus en bestuurder Johannes Frederik Gronovius (1686-1762) was een belangrijke spil in het internationale netwerk van verzamelaars in de eerste helft van de achttiende eeuw. Door zijn botanische contacten, die reikten tot in Amerika, wist Gronovius niet alleen een indrukwekkende collectie aan te leggen, maar ook anderen met elkaar in contact te brengen en als geen ander de ideeën van Linnaeus te verspreiden. Zijn *Index* met een beschrijving van zijn stenenverzameling uit 1740, waarvan in 1750 een uitgebreide tweede druk verscheen, is een goede bron voor het reconstrueren van zijn correspondentennetwerk.¹¹ Publicaties uit die tijd geven tevens aan hoe belangrijk men de nieuwe systematiek van Linnaeus vond en hoezeer classificatie bij het verzamelen van naturalia voorop kwam te staan. Verzamelaars in de Republiek namen echter zelden deel aan discussies over de ouderdom van de aarde, het ontstaan van gesteenten en de vorming van fossielen. Ideeën hierover treffen we wel aan in brieven aan Gronovius van correspondenten uit het buitenland, die daarmee aansloten op een daar reeds langer bestaande traditie.

Gronovius was een student van Herman Boerhaave (1668-1738). Hij behoorde tot een welgestelde intellectuele familie, die al vele geleerden op het terrein van de rechtspraak en de letteren had voortgebracht. Zelf promoveerde hij in 1715 in Leiden op een medisch-botanisch proefschrift.¹² Naast zijn activiteiten als arts en natuur- en plantkundige bekleedde hij in Leiden ook verschillende openbare ambten, waaronder het lidmaatschap van de vroedschap en enkele malen het burgemeesterschap. Hij had een zeer uitgebreide botanische collectie. Daarnaast hadden fossielen en mineralen zijn bijzondere belangstelling. Hij hoorde tot de steeds groter wordende groep verzamelaars die het ordenen en classificeren van de natuur in hun kabinetten als een geliefd tijdverdrijf zagen, vooral mogelijk gemaakt door ruime financiële middelen.¹³ Toen Linnaeus

10 Johannes Fredericus Gronovius, te Leiden praktiserend geneesheer 1725, schepen 1725, 1727, 1747, regent pesthuis 1732-1745, schepen 1748-49, 1751-1752, 1754-55, rekenmeester 1757-1762, vroedschap 1742-1762, burgemeester 1758, 1762, weesmeester 1747, 1753, 1756-57, 1759. Ingeschreven Universiteit 27-9-1702 (honoris ergo inscriptus), promotie 23-5-1715. Zie voor zijn genealogie: M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780*, Hollandse Historische Reeks 6, Den Haag 1985, p. 388-389.

11 *Index suppellectilis lapideae: quam collegit, in classes & ordines digessit, specificis nominibus ac synonymis illustravit*, Leiden 1740 (1750, tweede druk).

12 *Disputatio medico-botanica inauguralis camphorae historiam exhibens*, Leiden, 1715.

13 Luuc Kooijmans, *De geest van Boerhaave. Onderzoek in een kil klimaat*, Amsterdam 2014.

(1707-1778) in 1735 naar Leiden kwam om Boerhaave te ontmoeten, maakte hij daar tevens kennis met Gronovius, die hem bij Boerhaave introduceerde.

Gronovius, die Linnaeus gastvrij in zijn huis aan het Rapenburg had opgenomen, was aanvankelijk de voornaamste pleitbezorger van de nieuwe opvattingen van de jonge Zweedse geleerde. Hij zag meteen de grote waarde in van diens manuscript *Systema Naturae*. Samen met de bevriende Schotse arts en botanicus Isaac Lawson (?1704-1747) maakte hij de uitgave van het werk financieel mogelijk. Ook andere werken maakte hij voor Linnaeus persklaar.¹⁴ Tevens besprak hij het werk van Linnaeus in zijn uitgebreide correspondentie met andere geleerden en zorgde er zodoende voor dat Linnaeus internationale bekendheid kreeg.

Gronovius was in Leiden lange tijd het ‘doorgeefluik’ van informatie en objecten afkomstig van derden naar Linnaeus, maar ook naar en van geleerden die hun studie in Leiden hadden gevolgd.¹⁵ Van grote invloed op de publicaties en verzamelingen van leden van zijn correspondentienetwerk waren de Noord-Amerikaanse contacten met James Clayton uit Virginia, John Bartram uit Pennsylvania en Cadwallader Colden uit de provincie New York.¹⁶

In Leiden was er zelfs een groepje aanhangers die elke zaterdag bijeenkwamen om de natuur volgens Linnaeus te bestuderen.¹⁷ Gronovius schreef in 1738 aan de Engelse botanicus Richard Richardson (1663-1741) dat men de afgelopen winter onder voorzitterschap van Linnaeus bij elkaar was gekomen om de ene keer mineralen, dan weer bloemen en planten of insecten en vissen te onderzoeken. “We are now come so far, that by his Tables we could tell this fish, plant, or mineral belongs to such a genus; and so we come to the species, however no one of us hath seen it before. I thinke these Tables are of such a great use, that one should be blamed who hath them not hanging in his room as a *Tabula Geographica*.”¹⁸ Met andere woorden, de net gepubliceerde *Systema Naturae* van Linnaeus wierp direct zijn vruchten af. Behalve Isaac Lawson en medicus Gerard van Swieten (1700-1772) waren er ook andere geleerden van de partij, zoals de arts Johann Nathanael Lieberkühn (1711-1756), de scheikundige Johann Andreas Cramer (1710-1777) en de arts en plantkundige Johan Bartsch (1709-1738). Het specialisme van de gastheer bepaalde steeds het onderwerp, dus botanie bij Gronovius, natuurlijke historie bij Linnaeus en microscopie bij Lieberkühn.

Ook betrok Gronovius Linnaeus bij zijn gesteenteverzameling wat onder meer blijkt uit een schrijven aan zijn vriend Johannes Gessner in Zürich: “Toen Linnæus hier was, heb ik er bij hem op aangedrongen die enkele stenen, die ik destijds in mijn bezit had, te ordenen en te benoemen volgens zijn systeem. Daar ging die man gretig op in.”¹⁹

14 Onder andere de *Systema Naturae* uit 1756, door Theodorus Haak te Leiden uitgegeven. Deze negende druk was door Gronovius bewerkt op de zevende druk gebaseerde uitgave, met Franse in plaats van Zweedse namen.

15 Asa Gray, *Selections from the scientific correspondence of Cadwallader Colden with Gronovius, Linnaeus, Collinson and other naturalists*, New Haven 1843. Gronovius speelde in Holland informatie door naar o.a. Linnaeus, Petrus van Musschenbroek en Johannes Lulofs.

16 Karel Davids, ‘The Scholarly Atlantic. Circuits of Knowledge between Britain, the Dutch Republic and the Americas in the Eighteenth Century’, in: Gert Oostindie & Jessica V. Roitman (red.), *Dutch Atlantic Connections 1680-1800: Linking Empires, Bridging Borders*, Boston/Leiden 2014, p. 224-248.

17 Hans L. Houtzager, ‘De leden van de Leidse Zaterdagclub’, in: *Scientiarum Historia* 28 (1), 2001, p. 47-61.

18 Dawson Turner, *Extracts from the literary and scientific correspondence of Richard Richardson, M.D., F.R.S.*, Yarmouth 1835, p. 29.

19 “Hinc cum præsens adesset celeberrimus Linnæus, incitavi eum ut pauca ista lapidum specimina, quorum tunc temporis eram possessor, methodo sua disponeret & denominaret. Quod vir egregius mihi non denegavit.” Zentralbibliothek Zürich Ms 18.18 (23-7-1740), fol. 18.

In 1738 keerde Linnaeus voorgoed terug naar Zweden, waar hij eerst als arts in Stockholm werkte om vervolgens in 1741 hoogleraar botanie in Uppsala te worden. Hij bleef zijn verdere leven corresponderen met zijn Nederlandse weldoeners en vrienden, terwijl hij doorging met het verfijnen en uitbreiden van zijn plantensysteem. Uit de omvangrijke briefwisseling tussen Linnaeus en Gronovius blijkt dat de laatste niet alleen bij de redactie van de *Systema Naturae* en volgende publicaties betrokken was, maar Linnaeus ook hielp door het opsturen van onder meer zaden, vissen, gesteenten en relevante literatuur.²⁰ Hij hield hem op de hoogte van zijn wetenschappelijke reilen en zeilen, en ook van dat van hun gemeenschappelijke correspondenten.²¹

Ook deelde Linnaeus vaak in zijn verkregen schatten uit de Oost en West of uit Noord- en Zuid-Amerika, zoals blijkt uit zijn schrijven van 5 mei 1748: “Uit Virginia heb ik een grote voorraad gedroogde planten en zeer zeldzame zaden gekregen als geschenk van Clayton. Van al deze zaden zal ik je deelgenoot maken. Ik ben je heel dankbaar voor de zaden uit Siberië en ik hoop dat uit de zaden uit Guinee planten opgekomen zijn.”²² Uit dat zelfde Guinee kreeg hij via Daniel Luycx Massis (1692-1770), bewindhebber van de Zeeuwsche Kamer van de West-Indische Compagnie een onbekende vliegende vis en een zending mineralen. Ook die buit deelde hij met Linnaeus.²³

Veel van die schenkingen kwamen op den duur in de nieuwe edities van Linnaeus' *Systema Naturae* voor. Maar de toestroom van nieuwe soorten was ook om wanhopig van te worden. Zo schreef Gronovius in 1756: “De weersomstandigheden schijnen de talenten van het vrouwelijk geslacht aan te zetten tot studie, immers in Den Haag hebben wij grote achting voor mevrouw Grovestins, die een zo grote verzameling natuurlijke zaken bezit, dat je het *Systema Naturae* met meerdere zou kunnen uitbreiden.”²⁴ Hiermee doelde hij op de collectie van Catharina Sirtema van Grovestins, de hofdame van Prinses Anna van Hannover, de vrouw van Prins Willem IV.

Gronovius hield zijn Zweedse vriend eveneens geregeld op de hoogte van de groei van zijn stenenverzameling. In 1736 ontving hij maar liefst tweehonderd nieuwe exemplaren uit Engeland, Duitsland en Zwitserland die Linnaeus nog moest determineren. In 1737 kreeg hij mineralen en fossielen van de Duitse arts Christian George Schwalbe (1691-1761) en diens landgenoot, de arts en natuuronderzoeker Franciscus Ernst Brückmann (1697-1753). In 1743 schreef Gronovius aan zijn Amerikaanse collega Cadwallader Colden dat zijn functie in de Leidse vroedschap hem tal van nieuwe contacten had opgeleverd. “I get by our men of war an immense collection of natural things, of which my chieffest delight is in the Lapides and

20 www.correspondence.linnean.online.

21 Brief L1682, 18-12-1753 (www.correspondence.linnean.online).

22 Brief L0908, 5-5-1748: “Ex Virginia magnam plantarum exsiccatarum copiam munere Claytoni accipi ut et rarissima semina quarum prima occasione participem te reddam. Gratias refero summas pro seminibus Sibericis speroque ex seminibus Guineensibus quasdam provenisse plantas.” (fol. 1r°).

23 Brief L 0808, 12-5-1747.

24 Brief L 2055, 6-5-1756: “Haec tempestas videtur ad studia incitare generis femini ingenia, quippe Hagae comitum adoramus Dominam Grovestins quae tantam thesaurum rerum naturalium possidet, ut pluribus systema natuae augere posses.” (fol. 1r°).

Testacea, that is, the conchae and cochleae".²⁵ Hij vroeg Colden deze laatste groep, de fossiele slakkenhuizen, ook voor hem te verzamelen.²⁶

Eind 1739 deelde Gronovius aan Linnaeus mee dat hij van plan was een catalogus van zijn mineralenverzameling uit te geven. Het zou de eerste publicatie in zijn soort worden. Gronovius wilde daarbij de regels volgen van Linnaeus' *Systema Naturae* en *Critica botanica*, maar hij wilde de Zweed wel laten weten dat hij bij het determineren van de gesteenten problemen ondervond. Hij had Linnaeus' kennis nodig om de 'variëteiten' van echte soorten te onderscheiden en hij zegde toe hem hiervoor in het voorwoord te bedanken.²⁷ Gronovius gaf hem in zijn brief een voorbeeld hoe hij het systeem van zijn grote vriend volgde en in sommige gevallen ook de herkomst van de steen in kwestie vermeldde. Hij wachtte op antwoord voor hij de catalogus op die manier voortzette.²⁸ Gronovius' *Index supellectilis Lapideae*, waarvan de eerste editie in 1740 verscheen, weliswaar zonder voorwoord, volgde geheel Linnaeus' *Regnum Lapidium* uit de *Systema Naturae*.²⁹

Gronovius zette zijn beweegredenen om dit werk ter hand te nemen uiteen in een brief aan zijn vriend William Borlase (1695-1772), een predikant uit Cornwall met een brede natuurhistorische kennis. Uit de brief blijkt dat Linnaeus om een dergelijke publicatie gevraagd had:

I am now printing an Index of my Collection of Stones, following the method of Linnæus in his Systema naturæ of which I send to you the two first sheets already printed besides another copy for Dr. Andrew which I hope you will direct to him: the only reason I print it is that Linnæus hath desir'd it promising me it would serve him to give Colleges upon it, as he is oblig'd by the Crown of Sweden to give every year a College upon Stones and Minerals.³⁰ [...] be content with reading in these two printed sheets, most every page so many times Cornubiense, for all which I am infinitely oblig'd to you.³¹

Naast dit motief voor publicatie van zijn *Index* voerde Gronovius nog een andere reden op toen hij in 1740 zijn vriend Johannes Gessner te Zürich de catalogus cadeau deed.³²

25 Asa Gray, 'Selections from the scientific correspondence of Cadwallader Colden with Gronovius, Linnaeus, Collinson and other naturalists', in: *The American Journal of Science and Arts*, 44, 1843, p. 88. (Gronovius aan Colden, Leiden 6-8-1743). "Men of war" verwijst naar verzamelende 'veldheren' als Johann Christian von Kretschmar und Flämischdorf (1650-1693), Johannes Daniel van Portz (1688-1753), Jean Baptiste Drouin (1729-1792), David de Ruvyns en Bosc de la Calmette.

26 Asa Gray 1843, p. 88.

27 Brief L0313, 7-12-1739.

28 Ibid.

29 Zie hoofdstuk over classificatie, p. 139.

30 John Andrew (1710-1747), was een vriend van Linnaeus uit Leiden, later arts te Oxford. Er is over hem geen substantiële informatie voorhanden, alleen in relatie tot correspondentie met Gronovius en Linnaeus. Door toedoen van graaf Carl Gustav Tessin kreeg Linnaeus in 1739 een aanstelling als docent in de natuurlijke historie bij het 'State Mining College', wat betekende dat hij lessen gaf in de mineralogie in de winter en in de zomer lessen in de botanie. In februari 1740 waren zijn lessen mineralogie al overtekend zodat hij ze moest herhalen. Zie: Brian G. Gardiner, 'Some aspects of Linnaeus' Life; 3. Linnaeus' Geological Career', in: *The Linnean* 5 (1), 1989, p. 28-44.

31 Spencer Savage, 'Linnaeus and Cornwall', in: *Svenska Linnésällskapets-Årsskrift*, 1956-1957, p. 17 (brief 19-8-1740).

32 Zentralbibliothek Zürich Ms 18.18 (23-7-1740), fol. 18: "Summopere me devicisti rarissimis istis lapidibus quibus supellectilem meam exornas: gaudeoque quod Index meus tibi placeat. Prægnantis sane facie rationis, quæ me ad eum imprimendum cøgebant. Harum tamen primaria erat, ut docti in hac Historia viri cognoscerent quantopere

Ik ben blij dat mijn *Index* je bevat; er waren tal van redenen die me dwongen om hem te laten drukken. Hiervan is de voornaamste, dat deskundigen op dit gebied erkennen hoezeer het nodig is regels te maken, waarin de ordening van de natuur en vervolgens de juiste naamgeving geregeld kunnen worden. Dat heeft Linnæus zo goed gedaan dat zijn regels niet alleen in de *Historia Plantarum*, maar op elk deel van de natuurlijke historie kunnen en moeten worden toegepast. [...] De overige zaken die ik sinds die tijd door jouw gulheid en die van anderen gekregen heb, heb ik zelf in eerste instantie geordend in navolging van het systeem van Linnæus, voor zover andere geleerden er niet anders over dachten.

En, zo vervolgde hij: “Een tweede doel was om de deskundigen aan te sporen om de catalogi van hun schatten te publiceren, opdat we eindelijk te weten komen hoe overdadig rijk de natuur is, zelfs als het gaat om gesteenten.”

In tegenstelling tot bijvoorbeeld de Haagse diplomaat en collectioneur Pieter Valckenier, die alle kennis over zijn verzameling alleen mondeling wist te reproduceren, was Gronovius de eerste Hollandse systematicus die een boek over zijn collectie schreef en hoopte dat ook andere verzamelaars zijn systematiek zouden overnemen in soortgelijke publicaties. Dat gebeurde ook, maar op een andere manier dan hij voor ogen had, namelijk in veilingcatalogi die pas verschenen nadat de bezitter van de collectie al was overleden.

Gronovius' *Index supellectilis Lapideae* was de eerste uitvoerige catalogus van een Nederlandse fossielen- en mineralenverzameling, met 779 soorten, die in 1750 een tweede vermeerderde druk zou beleven, met 1007 soorten. “Intussen heb ik, opdat iedereen weet hoeveel ik aan je verschuldigd ben, dit boekje, hoe onbeduidend het ook is, van een opdracht aan jou voorzien”, aldus Gronovius over de tweede druk in een brief aan Linnæus.³³ Behalve vindplaatsen vermeldt de tweede editie van de catalogus in veel gevallen nu ook de schenkers, waaruit Gronovius' enorme netwerk blijkt.³⁴ We zullen nu zien hoe Gronovius met belangrijke buitenlandse verzamelaars, waaronder Johannes Gessner, William Borlase en Isaac Lawson, in contact kwam, en hoe dit leidde tot de groei van zijn collectie. Delen hiervan kwamen later in Teylers Museum terecht.

---

necessarium sit conscribere regulas, ad quas dispositio naturalis et dein justa denominatio dirigi queant. Hoc sane celeberrimus Linnæus ita præstitit ut leges ipsius non modo in *Historia Plantarum* sed et in omni *Historia Naturalis* parte adhiberi queant & debeant. Hinc cum præsens adesses celeberrimus Linnæus, incitavi eum ut pauca ista lapidum specimina, quorum tunc temporis eram possessor, methodo sua diserneret & nominaret. Quod vir egregius mihi non denegavit. Reliqua quæ ab eo tempore accepi tuo et aliorum beneficio, ipse digessi methodum viri celeberrimi secutus quam semper primam, donec viri eruditi aliter docuerint.” “Alter scopus erat ut incitarem viros doctos, ut *Thesaurorum* suorum indices publici juris facerent, ut tandem sciremus quam luxurians natura sit etiam in lapidibus. Fasciculo quoque addo aliquot exemplaria *Indicis* quæ inter amicos distribuas.”

33 Brief L 1127, 16-4-1750: “Interim ut quisque sciat, quantum tibi debeam, libellum istum quamvis exiguum tibi inscripsi.”

34 De volgende verzamelaars worden genoemd: Johan Daniel Portz (4x), Franz Ernst Brückmann (25x), Isaac Lawson (24x), Hieronymus David Gaubius (10x), Johann Friedrich Henckel (25x), Johannes Gessner (44x), William Borlase (1x), Friedrich Christian Meuschen (1), Johann Ammann (6), Peter Collinson (3x), Christian Georg Schwalbe, Daniel Luycz Massis, Johannes Andreas Schmidt, Johan Hendrik Burmeister (1x), Lorenz Heister (1), J.F. Nilant (1x) en alleen met achternaam bekend: Allen, Meyer, Wittmans, Weitman, Ghysbregt(s) (3x) en Du Bois. Brieven aan Peter Collinson aan Gronovius in: Alan W. Armstrong (ed.). *Forget not Mee & My Garden. Selected Letters, 1725-1768 of Peter Collinson, F.R.S.*, Philadelphia 2002. Vnl. botanische onderwerpen: 25-12-1744, ca. 1751, 14-3-1755, 5-5-1755, 14-10-1755, 17-9-1756, 29-4-1757, 10-9-1758, 26-12-1758. In brief 5-5-1755: “A very fine Mine of Cobalt has been lately discovered in Cornwall which has as I am told all the good properties of that We have from abroad, viz Germany or Saxony.”

Johannes Gessner

In 1726 trokken Johannes Gessner (1709-1790) en zijn broer Christoph van Zürich naar Leiden om onder Boerhaave medicijnen te studeren. Ze hadden beiden direct een streepje bij hem voor omdat zij afstamden van de beroemde arts en natuuronderzoeker Conrad Gessner (1516-1556), voor wiens werk Boerhaave veel respect had.³⁵ In Leiden ontstond een langdurige vriendschap tussen Johannes Gessner en Gronovius, die de jonge student dadelijk een fraaie collectie gedroogde planten uit zijn herbarium cadeau deed, waarmee hij zich waarschijnlijk wilde verzekeren van een buitenlands ruilcontact. Johannes Gessner was een verzamelaar in hart en nieren en trok geregeld naar het Hollandse strand om na een storm zeedieren te verzamelen. Promoveren deed Gessner uiteindelijk in Bazel, waarna hij praktiserend geneesheer in Zürich werd en vervolgens hoogleraar in de wis- en natuurkunde aan het Collegium Carolinum aldaar. Botanie had Gessners grootste belangstelling.³⁶ Gessners publicaties over fossielen, de *Dissertatio physica de petrifactorum differentiis et varia origine* (1752) en de *Dissertatio physica de petrifactorum variis originibus* (1754), werden waarschijnlijk door toedoen van Gronovius in 1758 samen te Leiden opnieuw uitgegeven onder de titel *Tractatus physicus de petrifactis*.³⁷ Hierin toonde Gessner zich duidelijk een volger van zijn leermeester Johann Jakob Scheuchzer waar het ging om de theorie van de zondvloed. Gessner geloofde in een eenmalige universele vloed die over grote afstanden de planten en dieren had getransporteerd, welke later versteend waren achtergebleven.

Gessners interesse voor mineralen en fossielen blijkt vooral uit zijn briefwisseling met Albrecht von Haller, met wie hij samen in Leiden had gestudeerd.³⁸ In 1730 schreef hij dat zijn verzameling uit meer dan 3000 exemplaren bestond.³⁹ In 1748 kocht hij een grote collectie mineralen, fossielen, schelpen, planten en zaden van de erven van Johan Conrad Lochmann (1708-1743). In deze verzameling bevond zich ook materiaal van de Züricher arts Johannes von Muralt (1645-1733) en van Johann Jakobus Scheuchzer.⁴⁰ De apotheker J.G.R. Andreae (1724-1793) die in 1763 Gessner bezocht, vermeldde een bibliotheek die uit 11.000 banden bestond, alsmede afgetekende insecten, planten, schelpen, mineralen en fossielen.⁴¹ Gessners collectie was hiermee de grootste van Zwitserland. Het meest geïmponeerd was Andreae door zijn fossielen, kristallen en edelstenen.⁴² Hoe bekend de collectie was, blijkt ook uit het eerste deel van

35 Over Gessner zie: Urs Boschung (red.), 'Johannes Gessner (1709-1790). Der Gründer der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich. Seine Autobiographie. Aus seinem Briefwechsel mit Albrecht von Haller. Ein Beitrag zur Geschichte der Naturwissenschaften in Zürich im 18. Jahrhundert', in: *Neujahrblatt der Naturforschenden Gesellschaft*, Zürich 1996.

36 Zijn voornaamste publicaties waren *Phytographia sacra*, 1759–69 en *Tabulae phytographicae*, 1795–1804.

37 Johannes Gessner, *Dissertatio physica de petrifactorum differentiis et varia origine*, 1752; *Dissertatio physica de petrifactorum variis originibus*, 1754; *Tractatus physicus de petrifactis*, 1758. Er bestaat zelfs nog een Franse vertaling uit 1777. Deze *Traité des Pétrifications* werd in twee delen in *Observations sur la physique, sur l'histoire naturelle et sur les arts* gepubliceerd, maar dan zonder het laatste hoofdstuk dat men waarschijnlijk te theologisch vond.

38 Uit de periode 1728-1777 stammen 664 brieven van Gessner aan Albrecht von Haller en 585 brieven Von Haller aan Gessner, die zich resp. bevinden in de Burgerbibliothek te Bern en in de Zentralbibliothek te Zürich. Zij bevatten veel informatie over zijn verzamelreizen en het verwerven van verzamelingen. Urs Boschung, *Johannes Gessner (1709-1790): der Gründer der Naturforschenden Gesellschaft in Zürich: seine Autobiographie – aus seinem Briefwechsel mit Albrecht von Haller*, Zürich 1996.

39 Ibid., p. 53 (brief 9-7-1730).

40 Ibid., p. 83 (brief 23-3-1743).

41 Ibid., p. 16.

42 J.G.R. Andreae, *Briefe aus der Schweiz nach Hannover Geschrieben, in dem Jahre 1763*, 2^e druk, Zürich /Winterthur 1776.

Georg Wolfgang Knorrs (1705-1761) *Sammlung von Merckwürdigkeiten der Natur und Alterthümern des Erdbodens*, waarin fossiele bladeren, kreeften, insecten, een vis en een schildpad uit Gessners collectie zijn afgebeeld en beschreven.⁴³

“Wil je wat duidelijker aangeven wat je bedoelt als je schrijft dat je nu vooral geïnteresseerd bent in fossielen, en wel meer dan ooit. Als je bedoelt koralen dan kan ik weinig voor je betekenen; als je echter schelpen bedoelt, laat me dat dan weten, want ik heb af en toe de gelegenheid iets voor niets te krijgen”, schrijft Gronovius in 1730 aan Gessner.⁴⁴ En een jaar later: “De gesteenten die je aanbiedt zijn heel welkom. Op mijn beurt bied ik wat exemplaren aan van tamelijke zeldzame en nieuwe planten, die ik deze zomer verzameld heb [...]”⁴⁵ De zendingen van Gessner maakten ook andere verzamelaars nieuwsgierig. In dezelfde brief schreef Gronovius:

Kolonel Portz die de eigenaar is van het Museum Antediluvianum dat de heer Valkenier verzameld had, kijkt vol bewondering naar de fossielen waarmee je me blij gemaakt hebt. Hij bezit het best voorziene museum schelpen en schaaldieren van de hele wereld, maar omdat hij niet zoveel geeft om die spullen, en meer plezier heeft aan fossielen, zal hij een stel in een doos verzamelen, die ik je bij gelegenheid zal doen toekomen. Als jij in ruil fossielen kunt sturen, zul je binnenkort zelfs nog een doos zien.⁴⁶

In een brief uit 1740 meldde Gronovius dat hij verschillende soorten mollusken heeft kunnen kopen uit Curaçao, Barbados, Antigua en St. Eustatius en waarvan exemplaren voor Gessner klaar lagen.⁴⁷ Na tien jaar ligt de schelpenhandel uit de West helemaal stil, blijkt een brief uit 1754 waarin Gronovius omstandig uitlegt dat tropische schelpen onbetaalbaar zijn geworden.⁴⁸

43 Bijvoorbeeld fossiele ahornbladeren: Knorr 1750, plaat 9b, fig. 5 en plaat 9c figuur 2 en 3; Knorr 1755, plaat 5. (Rene Hantke, ‘Die fossilen Eichen und Ahorne aus der Molasse der Schweiz und von Oehningen (Süd-Baden) Eine Revision der von Oswald Heer diesen Gattungen zugeordneten Reste’, in: *Neujahrsblatt Naturforschenden Gesellschaft Zürich*, dl. 167, 1965, p. 59). Zie voor de afgebeelde schildpad: ‘R.T.J. Moody e.a., Fossil European Sea Turtles; a historical perspective’, in: Donald B. Brinkman e.a. (red.), *Morphology and Evolution of Turtles*, Springer Verlag, 2013, p. 441.

44 Zentralbibliothek Zürich Ms M 18.18, brief 8-11-1730: “Vellem te clarius explices cum scribis te nunc maxime capi fossilibus et maximis, etquidem ardentius quam unquam. Si plantas marinas intelligas, nullæ mihi in Manus venient, quia tibi offerendæ. Si vero conchulas intellegas, fac mecertiorem, datur enim quandoque occasio illas pro nihilo habendi.” (fol. 4).

45 Zentralbibliothek Zürich Ms M 18.18, brief 3-12-1731: “Mineralia quæ offers, erunt gratissima. Ego vicissim tibi offero quædam specimina rariorum et novarum plantarum, quæ hac æstate collecta brevi in ordine redigam et domino cognato tradam.” (fol. 7).

46 Ibid.: “Petrefacta quibus me besti: is instructissimum musæum conchyliorum Concharumque ex omni terrarum parte possidet, sed quum has res non multum curet, et petrefactis magis delectetur, colliget quædam incistulam, quam tibi data occasione curabo. Tu si petrefacta in locum mittere posses, brevi et alteram cistam videres.” (fol. 7 & 8). Over Johann Daniel van Portz (1688-1753), zie hoofdstuk 7, p. 30.

47 Ibid., brief 14-6-1740.

48 Ibid., brief 16-4-1754: “De conchiliis et peregrinis aliis rebus comparandis desperata fere res est; postquam enim reges et proceres conchyliis adhibuerunt ad ornamenta hortorum et domuum, pretium eorum immense actum: ita ut par conchyliorum quod ante annos florenò comparari poterant, nunc sex constat. Accedit quoque quod præfectis navium interdictum sit, ulla re onerare navem nisi talibus quæ ad nautas spectant. Alioquin optima erat occasio ex Curacao comparandi conchyliis ubi portus omnino coralliferus alit omnia conchyliis, quæ Rumphuy invenit .....; singulo enim anno tres naves ibi mittimus, sed quorum præfecti jure jurando attriti sunt, ut vel ne libram tabaci, vel aliud quid curiositatis deferant. Et sic cum amphibiiis et aliis rebus curiositas se res habet. Postquam

In de bewaard gebleven brieven van Gronovius aan Gessner uit de periode 1730-1754 ontvouwt zich het wetenschappelijke leven van twee nieuwsgierige mannen, die ieder hun contacten aanwenden om bijzondere planten, dieren, gesteenten en fossielen te kunnen uitwisselen. Gronovius wil alpenplanten uit de beschrijvingen van Scheuchzer, Gessner zaden uit Virginia waar Gronovius goede contacten heeft.⁴⁹ Zo wisselen ook gesteenten en fossielen steeds van eigenaar.

Gessners collectie kwam na diens dood in het bezit van natuurhistoricus Johann Heinrich Rahn (1709-1786), bij wie Van Marum in 1802 te gast was. “De Hr. Rahn stond mij op billijke voorwaarden af zes stukken gecrystalliseerde Feldspathen, waaronder 2 grootere van uitnemende schoonheid, en een afdrukkel van het voorste gedeelte van een visch op Leysteen van het Canton Glaris.”⁵⁰ Op deze manier konden dus ook stukken uit Gessners verzameling in Haarlem terecht komen, die op hun beurt weer een veel oudere provenance hadden.⁵¹

William Borlase

Een ander Europees contact van Gronovius was de uit Cornwall afkomstige William Borlase (1695-1772).⁵² Borlase wordt slechts eenmaal in de catalogus van Gronovius uit 1750 genoemd, maar bij tientallen mineralen wordt als herkomst “cornubiense” oftewel Cornwall vermeld. De eerste contacten tussen Gronovius en Borlase dateren uit 1735. Toen schreef John Andrew, ook afkomstig uit Cornwall en toen medicijnenstudent onder Boerhaave, aan Borlase of hij wat mineralen uit Cornwall kon leveren voor het mineralenkabinet van de Leidse universiteit.⁵³ Borlase antwoordde hetzelfde jaar nog dat hij “the best sort of Fossils and Minerals that I can light on” zou opsturen.⁵⁴ Nog twee andere kistjes zouden volgen.⁵⁵ Ondertussen had ook Gronovius zich in de correspondentie tussen beiden gemengd, omdat hij graag in de schatten uit Cornwall wilde delen. Ten slotte was het Linnaeus die, toen nog regelmatig in Leiden, waarschijnlijk via Boerhaave zijn licht op de stenen liet schijnen. Dat weten we door een brief die Gronovius aan Borlase schreef met daarin een tekst van een brief die hij van Linnaeus had ontvangen. Daarin reageerde hij op een zinsnede uit Borlase’s brief van 3 december 1736, waarin hij schreef: “Amongst the Coppers you will find in no. 28 some piece which seem to have been melted. No 29 seems to have undergone the same change but no 30 is the most curious piece I have ever meth with.”⁵⁶ Voor wie de stenen ook bedoeld waren, uiteindelijk kwam

---

enim Reges Sueciae et Daniae, Portugalliae et alii proceres inceperunt colligere thesauros, pretium carum immense auctum.” (fol. 24)

49 Ibid., brief 3-12-1731.

50 R.J. Forbes, *Martinus van Marum. Life and Work*, deel 2, Haarlem 1970, p. 148 en 150.

51 De door Van Marum verworven stukken uit de collectie Rahn konden niet met zekerheid teruggevonden worden. Er is slechts één etiket dat bij een Rahnobject hoort.

52 Voornamelijk ontleend aan: Spencer Savage, ‘Linnaeus and Cornwall’, *Svenska Linnésällskapets-Årsskrift*, 1956-1957, p. 7-32. Hierin zijn alle getranscribeerde en vertaalde brieven van Gronovius aan Borlase opgenomen. De originelen bevinden zich in het Borlase Archief van de Penzance Library en van het Museum of the Royal Institution of Cornwall. Brief Gronovius aan Gessner 23-7-1741: “doctor in de medicijnen in Exonia in Devon, een zeer geleerd man, een groot aanhanger van Linnaeus’ plantenindeling. In de mineralogie is hij zeer deskundig, en opgeleid in Cornwall heeft hij een volmaakte kennis van de geschiedenis van de mineralogie.”

53 Brief L0313, 7-12-1739. Over een dergelijk kabinet van de Leidse Universiteit is weinig bekend. Omstreeks 1754 kocht de Universiteit wel een omvangrijk kabinet van Conradus Zumbach van Koesfelt (1697-1780).

54 Savage 1956/57, p. 12 en 20,

55 Zie noot 52. Twee lijsten met de inhoud van de kistjes zijn bewaard gebleven, resp. 4-12-1735 (33 ex.) en 6-5-1736 (30 ex.).

56 Savage 1996, p. 15.

nummer 30 in de collectie van Gronovius terecht, welke terug te vinden is in zijn catalogus *Index suppellectilis Lapideae* uit 1750: “The nearest to melted and purified Copper I ever meth with. D Borlace ex Cornubia.”⁵⁷ Andrew bedankte Borlase in ieder geval voor de zending en schreef waar alles was gebeven. “My present stock is almost exhausted. Boerhaave, Gronovius, Linnaeus, &c have drawn largely from it.”⁵⁸

Isaac Lawson

De medicus Isaac Lawson (?1704-1747), een ervaren metallurg, werd in de *Index* van Gronovius 24 maal genoemd als schenker van gesteenten. Lawson kwam uit Schotland naar Leiden waar hij onder Boerhaave botanie en medicijnen studeerde.⁵⁹ Hij raakte bevriend met Linnaeus en samen met Gronovius maakte hij de uitgave van de *Systema Naturae* financieel mogelijk. Hij had evenals Gronovius een bijzondere belangstelling voor gesteenten en fossielen, hetgeen hem er in de periode 1738-1739 toe bracht een reis naar Duitsland te ondernemen die ruim een jaar duurde. Boerhaave had in een van zijn laatste brieven (16 maart 1738) aan de Weense medicus Joannes Baptista Bassand (1680-1742) gevraagd of deze Lawson behulpzaam wilde zijn bij het krijgen toegang tot de keizerlijke mijnen: “Een Engelse edelman, een zeer geleerd medicus, Lawson, die de natuurwetenschap bestudeerd heeft en de beschaafde wereld heeft bereisd, heeft tenslotte het verlangen de mijnen te bezoeken om daar het gesteente en het werk te zien.”⁶⁰

Lawson ontmoette in het buitenland verzamelaars en bezocht er collecties, maar zijn grootste interesse ging uit naar de mijnen, waarin hij een enkele keer afdaalde, zoals in die van Rammelsberg, Goslar, Zellerfeld, Clausthal en Andreasberg. Onderweg stuurde hij materiaal op naar Gronovius, Hieronymus David Gaubius en Johann Andries Cramer.⁶¹ De op deze manier verworven stukken nam Gronovius op in zijn catalogus.⁶² Ook bezocht Lawson de collecties van John Woodward (1665-1728) in Cambridge. Lawson schreef aan Linnaeus dat hij zich na dit bezoek realiseerde dat er ook interessante mineralen in Engeland te vinden waren.⁶³ Lawson nam vervolgens als medicus dienst in het Engelse leger dat in de Oostenrijkse Successie-oorlog in de Republiek tegen de Fransen vocht. In 1746 schreef Gronovius aan Linnaeus dat hij als lid van de Staten van Holland met de Afgevaardigden een reis ging maken naar Vlaanderen en Zeeland om daar de forten te inspecteren en dan misschien door te reizen naar Frankrijk. Eerst zou hij er Lawson ontmoeten die hem dan meenam naar Zeeland. “Voor zover de zaken het toelaten zullen we bekijken wat die streken voortbrengen. Bij het licht van een kaars zal jouw Fauna ons zo oefenen dat we jou bij ons zullen hebben.”⁶⁴

57 J.F. Gronovius, *Index suppellectilis Lapideae*, Leiden 1750, p. 35, nummer 4 van Cuprum.

58 Savage 1996, p. 17.

59 Over hem: Kees van Strien: ‘A Medical Student at Leiden and Paris, William Sinclair 1736-38’, deel I, in: *Proceedings of the Royal College of Physicians of Edinburgh*. Band 25, 1995, p. 294–304; John Pearn, *A Doctor in the Garden: Nomen Medici in Botanicis: Australian Flora and the World of Medicine*, Brisbane 2001, p. 221; Alec Livingstone, *Minerals of Scotland: past and present*, Edinburgh 2002, p. 79

60 Vertaling uit het Latijn, zie: H.L. Houtzager, ‘De leden van de Leidse Zaterdagclub’, in: *Scientiarum Historia* 28 (1), 2002, p. 59; G.A. Lindeboom, *Boerhaave's brieven aan Bassand*, Haarlem, 1957, p. 261.

61 Brief L0283 (7-7-1739), brief Lawson aan Linnaeus.

62 J.F. Gronovius 1750, onder meer Spatum (p. 9), Mica (p. 11), Nitrum (p. 15), Bitumen (p. 20), Arsenicum (p. 28), Zincum (p. 30), Ferrum (p. 32), Cuprum (p. 35, 37-38), Plumbum (p. 40-41, 43-44).

63 Brief L0283 (7-6-1739): “Nos habere curiosa in regno lapideo in Anglia haud ita pridem agnovi ex collectione Woodwardiana; illam examinando transegi aliquot dies Cantabrigiae cum viro incomparabili Carolo Mason[+], cui cura hujus collectionis mandata est.”

64 In 1747 overleed Lawson, aan een epidemische vlektyphus, in een ziekenhuis in het Noord-Brabantse Oosterhout. De collectie van Isaac Lawson kwam waarschijnlijk in het bezit van zijn broer die in 1768 een deel verkocht aan

John Bartram

Een verre herkomst hebben de gesteenten en fossielen in de *Index supellectilis lapideae* die afkomstig zijn uit Pennsylvania.⁶⁵ Gronovius verwijst voor de herkomst in alle gevallen naar John Bartram (1699-1777), met wie hij jarenlang correspondeerde.⁶⁶ Bartram, wiens grootvader al in 1682 vanuit Derbyshire naar Pennsylvannia was vertrokken, was een pionier op het terrein van de botanie in Noord-Amerika. Hij werd door Linnaeus de vader van de Amerikaanse plantkunde genoemd. Bartram stuurde zaden uit zijn tuin en afkomstig van zijn vele reizen naar zijn correspondenten in Europa.⁶⁷ Uit de correspondentie met Gronovius blijkt dat Bartram een brede interesse had en tal van geologische vraagstukken aansneed, en in zijn reisverslagen veel aandacht had voor de geologie van het landschap.⁶⁸ Hij had een voor zijn tijd opvallende belangstelling voor boringen en het in kaart brengen van aardlagen. Naast een ‘red bellied snake’ (*Storeria occipitamaculata*), een muskusrat, vissen en insecten zoals hommels, wespen, soms nog in hun raat, stuurde Bartram vooral gesteenten en fossiele schelpen.⁶⁹ Om Bartram aan te moedigen vooral door te gaan met verzamelen, gaf Gronovius in zijn brief van 25 juli 1744 aan hoe hij Bartrams vondsten in het Latijn dacht te gaan publiceren.⁷⁰ Bartram was het Latijn echter niet machtig en liet de brief vertalen door een vriend, die schreef dat er waarschijnlijk het volgende stond:

We must now pass to such stones as have a resemblance of some animal, or of its shell or covering, and which authors commonly call petrifications, and which they make no doubt in producing them as proofs of the ancient deluge. This excellent man [John Bartram] observed these, variously situated on the ground; some on the surface of the earth, others sunk deep; for what he found in the Southern [=northern] parts of Pennsylvania, towards the great Lakes of Canada, lay on the surface

---

de Engelse verzamelaar Emanuel Mendes da Costa. Zie diens: ‘Notes and anecdotes of literati, collected, &c. from a MS. By the late Menda da Costa, and collected between 1747 and 1788’, in: *Gentleman’s Magazine*, vol. 82, p. 205-207. Zie over deze verkoop ook M.P. Cooper, *Robbing the sparry garniture. A 200-Year History of British Mineral Dealers*, Arizona 2006, p. 113.

65 Zie over de Bartrams en Pennsylvania: freepages.family.rootsweb.ancestry.com.

66 Over Bartram zie: William Darlington (red.), *Memorials of John Bartram and Humphry Marshall*, Philadelphia 1849; Edmund Berkeley en Dorothy Smith Berkeley, *The Life and Travels of John Bartram: From Lake Ontario to the River St. John*, Tallahassee 1982; Edmund Berkeley en Dorothy Smith Berkeley (red.), *The Correspondence of John Bartram 1734–1777*, Gainesville 1992; Nancy Everil Hoffmann en John C. Van Horne (red.), *America’s Curious Botanist: A Tercentennial Reappraisal of John Bartram 1699–1777*. Philadelphia, Pennsylvania: The American Philosophical Society, 2004. Christopher Hobbs, ‘The medical botany of John Bartram’, in: *Pharmacy in history* 33 (4), 2008, p. 181–189; Andrea Wulf, *The Brother Gardeners: Botany, Empire and the Birth of an Obsession*, Londen 2008. Enerzijds gebruikte Gronovius Bartrams *Historiae naturalis pensilvaniae* als ongepubliceerde bron, ook noemde hij wel diens *Observations on the Inhabitants, Climate, Soil, Rivers, Productions, Animals, and other Matters Worthy of Notice, made by Mr. John Bartram in his Travels from Pennsylvania to Onondaga, Oswego, and the Lake Ontario, in Canada*, dat pas in 1751 te Londen in druk verscheen, maar waarvan Bartram al eens in 1745 een manuscriptversie naar Gronovius had verstuurd.

67 Het belangrijkste contact was dat met de quaker koopman Peter Collinson (1694-1767) uit Londen, die Gronovius in 1743 per brief aan Bartram voorstelde. Hans Sloane correspondeerde al twee jaar eerder met Bartram, die hem in 1741 ‘petrified representations of seashells’ had opgestuurd.

68 W. Darlington, *Memorials of John Bartram and Humphry Marshall with notices of their botanical contemporaries*, Philadelphialpha 1849, correspondentie Bartram-Gronovius periode 1743-1754 (p. 349-360).

69 Idem.

70 Darlington 1849, p. 349-351.

of the ground; and in a journey which he made of some hundreds of miles, he found them scattered everywhere.⁷¹

Opvallend is hoe voorzichtig Gronovius hier fossielen definieerde en zich verschool achter 'authors', omdat hij waarschijnlijk nog niet wist welke theorie John Bartram zelf aanhing.

Maar er zijn ook brieven waarin Gronovius wel zijn eigen mening ventileerde over geologische verschijnselen. In de brief van 10 juli 1754 bedankte hij Bartram voor zijn beschrijving van de kloof van de Blue Mountain, die helemaal gevuld was met stenen.⁷² Gronovius gaf zelf enkele Hollandse voorbeelden, waaruit blijkt dat hij ook waarnemingen in het veld had gedaan.

Betwixt Utregt and the Loo, a country place builded by King William the III, is the country all covered with sand-hills for about eighteen Dutch miles; but heer and there some low planes for a quarter of an hour, which are all fild with stones, les and great, some larger than my head, and most part flint stones. I believe realy all the country under the sand there is covered with such stones. I have seen in Flanders, when the King of France made a new rode about Brussels, that they removed some immense sand-hills, and found at last the ground all filled with loose stones all roundish, and here and there some petrifications of a yellowish colour, but not separated; but shells of differend kind and cochles joined to one another by the same calcarea materia of which the stones consists, so as Rumphius represents in tab. 58, E.⁷³

Over de herkomst van de zwerfstenen van de Veluwe en de stenen rond Brussel deed Gronovius in de brief geen suggesties. In die zandige lagen nabij Brussel komen inderdaad plaatselijk concreties voor die ofwel kalkrijk zijn maar soms ook erg kiezelhoudend, zoals de zanden van Brussel en Lede. De beschrijving "...some petrifications of a yellowish colour, but not separated" slaat zonder meer op de stenen uit de formatie van Lede die ook in Brussel voorkomt.⁷⁴ Nummer E op plaat 58 van Rumphius is een concretie met schelpen en horentjes, gevonden door Johann Christian von Kretschmar und Flämischdorf (1650-1693), kapitein en commandant van een Hollands bataljon, gevonden tijdens het aanleggen van een schans bij Brussel.

Toen Gronovius van Bartram uit Pennsylvania fossiele schelpen toegestuurd kreeg, die hij alleen maar levend kende van de kusten van Sicilië en aanverwante fossiele soorten uit de Alpen, probeerde hij in een brief een verklaring voor dit fenomeen te vinden.⁷⁵ Zoals iedere tijdgenoot worstelde ook Gronovius met de

71 Ibid., p. 331.

72 Die waren daar waarschijnlijk 12.000 jaar geleden tijdens het landijs terechtgekomen.

73 Darlington 1849, p. 361.

74 Zie over Formatie van Lede: P. Laga e.a (red.), 'Paleogene and Neogene lithostratigraphic units (Belgium)', in: *Geologica Belgica* 4 (1-2), 2001, p. 135-152.

75 Darlington 1849, p. 362: "Question is, how now, and when, these creatures are brought from Sicily to your country. It must be agreed, that there must have been a passage by water betwixt these two places; but what time it was so, no body can say. That all the petrifications should be attributed to the general deluge, is what I never shall agree; but I think, that with good reason we may derive them from the time of the creation of the world, so that they should not be taken for diluviana, but antediluviana. It is also probable that after the creation, there have been as well storms as in our time, when the sea overflowed several countrys. To these overflowings I attribute the strata, and per consequence, so many strata there are, so many overflowings there have been. We see that confirmed in this country; for when we dig three feet, we find a stratum all of shells, the same as we have at our seacoast, under it a stratum of clay, and then again a stratum of shells. It is also confirmed, that before the sand-hills were thrown

vraag hoe groot de invloed van de zondvloed was geweest. Belangrijk is te constateren dat Gronovius niet geloofde in een alles bedekkende zondvloed, maar in verschillende overstromingen, zoals die zich nog heden ten dage voordeden. Elke laag sediment correspondeerde met zo'n vloed. Opvallend is zijn beschrijving van de genese van afzettingen in het kustgebied, waar na mariene lagen in een moerasachtige omgeving veengroei kon plaatsvinden, een beschrijving die in essentie juist bleek te zijn. Gronovius was dus niet alleen een gedreven verzamelaar maar ook een goed waarnemer en scherpzinnig denker. Zijn plaatsgenoot Johannes Le Francq van Berkhey zou twintig jaar later in de zelfde geest opereren.

John Clayton

Gronovius had nog een andere collectioneur in Noord-Amerika. Mineralen uit Virginia werden hem opgestuurd door de botanicus John Clayton (1694-1773), die in 1715 samen met zijn vader uit Engeland naar dit deel van wereld was vertrokken.⁷⁶ Omstreeks 1736 moet Mark Catesby Gronovius bij zijn vriend Clayton hebben geïntroduceerd met de vraag hem vooral plantenmateriaal uit de Nieuwe Wereld op te sturen.⁷⁷ Clayton voorzag Gronovius van een grote collectie planten en zaden, evenals manuscriptbeschrijvingen van de flora van Virginia. Gronovius wordt wel eens verweten zonder medeweten van Clayton de teksten in het Latijn te hebben vertaald en zo Claytons materiaal in zijn *Flora Virginica* (1739-1743, tweede editie 1762) te hebben gepubliceerd.⁷⁸ Uit een brief aan Johannes Gessner blijkt echter dat Clayton goed op de hoogte moet zijn geweest van Gronovius' bedoelingen: "Ik heb als dan voor mijn vriend Clayton, koopman en botanicus in Virginia, alle planten die hij al over een periode van vier jaar aan me gestuurd heeft, geordend volgens de seksuele methode. Ik heb *Philyra* laten drukken en naar Virginia gestuurd. Als hij hem bevalt, ben ik van plan hem helemaal te beschrijven en te laten drukken, zoniet, dan gaat het in de bureaula."⁷⁹

---

up by a great storm, this country was not habitable in winter time, by the overflowing of the sea, and that the few inhabitants of it were obliged to remove to Batavodurum [=Nijmegen], which is thirty-six miles from hence. So farther, I suppose the sea had overflowed the land, and left there a stratum of shells; this was easily overspread by the flying sand, upon which the waters coming, or by the rain, or by any other way, and standing there make a sedimentum, out of which there becomes by time a marshy ground, being the matrix of the Sphagnum and likely sort of plants; and from which, in time, by the accession of other particulars, are produced the different sorts of clay and humus, and so by succession we get a fertile ground."

- 76 Over Clayton zie: M.L. Fernald, 'The Flora Virginia of Gronovius', in: *Chronica Botanica* VI, 1940, p. 27-28; Edmund Berkeley & Dorothy Smith Berkeley, *John Clayton: pioneer of American botany*, Univ. North Carolina, 2012.
- 77 Whitfield Jenks Bell jr., *Patriot-improvers: 1743-1768. Biographical sketches of members of the American Philosophical Society*, deel I, 1997, p. 168.
- 78 Het meest recente verwijt in: M.E. Julienne, *The Dictionary of Virginia Biography*. John Clayton (1695-1773). (5-9-2013). In *Encyclopedia Virginia*. Retrieved from http://www.EncyclopediaVirginia.org/Clayton_John_1695-1773.
- 79 Zentralbibliothek Zürich, Ms M 18.18, brief 12-4-1738: "Ego in gratiam amici mei Domini Claytoni, mercatori et botanici in Virginia omnes plantas, quas jam quattuor annorum spatium ad me misit, juxta methodum sexualem disposui, Floraque Virginicae nomine inscripsi. Philyram imprimi curavi, en Virginiam misi. Si ipsi placeat, totam conscribere et imprimere in animo est, si non, supprimam. Non poteris tibi imaginari quot novas plantas ibi descripsi, incertas dubias & vagas ad classes et genera reduxi." De planten die aan de basis van deze studie stonden, kwamen in 1794 in het bezit van Joseph Banks (1743-1820) en maken nu deel uit van het John Clayton Herbarium van het Natural History Museum te Londen. Zie ook: Joan K. Stemmler, 'A brief note on the authorship of the first Flora Virginia: Clayton, Gronovius and Linnaeus', in: *Virginea Journal of Science*, 55, 2004, p. 125-154.

Johann Amman

Bij alle verzamelaars in de Republiek waren objecten uit Noord-Amerika zeer gewild. Ook vonden uit Siberië waren hier meer dan welkom. Mineralen uit Siberië in de collectie van Gronovius waren afkomstig van Johann Amman (1707-1741), een Zwitsers-Russische professor in de botanie en natuurlijke historie aan de Russische Academie van Wetenschappen in Sint Petersburg, die net als Gronovius bij Herman Boerhaave had gestudeerd.⁸⁰ Amman had de positie in Sint-Petersburg aanvaard nadat Johannes Gessner hiervoor bedankt had. Na Rusland had Amman enkele jaren als assistent-curator in Londen Hans Sloane met diens verzamelingen geholpen.⁸¹ Op 27 januari 1739 schreef Gronovius hem: “Since Linnaeus hath printed his *Systema naturae*, Dr Lawson and I were very curious to have the specimens belonging to the Regnum Lapidum”, en vroeg hem Russisch materiaal op te sturen.⁸² Dat resulteerde onder meer in kopererts uit Olonitz en gouderts uit Oezbekistan.⁸³ Een zelfde verzoek deed Gronovius een jaar later aan Johann Philipp Breyne (1680-1764), natuurhistoricus te Gdansk; het resultaat daarvan is niet bekend.⁸⁴ Enkele decennia later waren Siberische gesteenten en mineralen nog steeds gezocht en hoewel Van Marum geen directe contacten met Rusland had, wist hij toch op verschillende veilingen, waaronder die van de Leidse hoogleraar Hieronymus David Gaubius, het nodige voor Teylers Museum te verwerven.⁸⁵

Franz Ernst Brückmann

Franz Ernst Brückmann (1697-1753) komt vijftientig maal voor in de *Index* van Gronovius. Hij studeerde medicijnen in Jena en vestigde zich in 1728 als arts in Wolfenbüttel.⁸⁶ Zijn vrije tijd vulde hij geheel met het verzamelen van naturalia en het aanleggen van een omvangrijke bibliotheek. Zijn grootste belangstelling ging uit naar de botanie en mineralogie. Uit een brief van Gronovius aan Linnaeus uit 1737 weten we dat eerstgenoemde mineralen en fossielen van Brückmann ontving.⁸⁷ In 1756 schreef Gronovius heel

80 Over Amman zie: Rudolf Mumenthaler, ‘Keiner lebt in Armuth. Schweizer Ärzte im Zarenreich’. Zürich 1991 (*Beiträge zur Geschichte der Russlandschweizer*. 4).

81 Christine G. Thomas, ‘Sir Hans Sloane and the Russian Academy of Sciences’, in: *The British Library Journal* XIV (1), 1988, p. 21-37.

82 Dániel Margócsy, *Commercial visions: science, trade and visual culture in the Dutch Golden Age*, Chicago/Londen 2014, p. 71.

83 Gronovius 1750, resp. p. 36/37 en 49.

84 20-9-1740, Gotha Chart B 786. Over Breyne zie: W. Joost, ‘Die Vogelbilder des Danziger Naturforschers Johann Philipp Breyne (1680–1764)’, in: *Journal of Ornithology* 108 (3), 1967; H. Roob, Jacob und Johann Philipp Breyne, zwei Danziger Botaniker im 17. und 18. Jahrhundert, in: *Veröffentlichungen der Forschungsbibliothek Gotha* 27, Gotha 1988; Stefan Siemer, *Geselligkeit und Methode. Naturgeschichtliches Sammeln im 18. Jahrhundert*, Mainz 2004.

85 Debora J. Meijers, *Magnets and minerals for Teyler’s Museum. Martinus van Marum’s Russian connections around 1800* (in press). Daarin ook aandacht voor het feit dat Van Marum niet werd toegelaten tot de Russische Academie der Wetenschappen.

86 Over Franz Ernst Brückmann: Wendell E. Wilson, *History of Mineral Collecting, 1530-1799*, Tuscon 1994, p. 163 en 207.

87 Brückmanns meest bekende publicatie is het omvangrijke werk over de mijnen (*Magnalia Dei in Locis Subterraneis, oder Unterirdische Schatz-Kammer*, Braunschweig 1727-1730). Uiteindelijk heeft hij drie *Epistolae* (1737, 1744, 1752) uit een serie van ongeveer 275 losse brieven die hij tussen 1726 en 1753 publiceerde, aan Gronovius opgedragen. Het waren onderwerpen op het gebied van de mineralogie, geologie en zoölogie, vooral over het Harzgebied, en andere reizen door Duitsland betreffen de paleontologie.

trots aan Linnaeus dat hij bijna de gehele fossiele vissencollectie van Brückmann had kunnen kopen, zodat hij nu, afgezien van wat gewone exemplaren, 96 prachtige exemplaren in zijn bezit had.⁸⁸

Franz Ernsts zoon Urban Friedrich Benedikt Brückmann (1728-1812), arts, professor in de anatomie en mineraloog, schreef enkele boeken over edelstenen (*Abhandlung von Edelsteinen*, 1773; *Ueber den Sarder Onyx und Sardonyx*, 1801).⁸⁹ Beide collecties, van vader en zoon, kwamen in delen in Nederland terecht. In 1754 schreef Peder Ascanius (1723-1803) aan Linnaeus dat de Utrechtse hoogleraar geneeskunde, plantkunde en chemie Everardus Jacob Wachendorff (1703-1758) een fraaie collectie mineralen bezat en onlangs de verzameling van Franciscus Ernst Brückmann had verworven.⁹⁰ In 1760 was het hoogleraar Dionysius van de Wijnperse (1724-1808), die uit de nalatenschap van Wachendorff het gedeelte Brückmann overnam.⁹¹ Uiteindelijk was het de Leidse hoogleraar Sebaldus Justus Brugmans, die in 1818 van de toen overleden zoon Urban Friedrich Benedikt Brückmann de verzamelingen voor de Leidse Universiteit aanschafte. We komen later terug op deze verzameling in relatie tot Brugmans. Ook via Van Marum zou iets uit de Brückmanncollectie in Teylers Museum terecht komen.⁹²

De verspreiding

Zoals eerder vermeld kwam na de dood van Johannes Frederik Gronovius in 1762 zijn hele collectie in bezit van zijn zoon, de raadsheer en schepen Laurentius Theodorus Gronovius (1730-1777). In de brieven aan Johannes Gessner leren we hem kennen als iemand die in de voetsporen van zijn vader trad. Zo schreef de oude Gronovius in 1754:

Hij houdt erg veel van de Natuurlijke Historie, waarvoor hij bijna geschapen schijnt te zijn, en hij heeft, ook al is hij nog jong, een enorme verzameling objecten bijeengebracht, vooral van dieren die in het algemeen op sterk water bewaard worden. Al deze stukken wil hij volgens de methode van Linnaeus beschrijven, niet om te herhalen wat door deskundigen al beschreven is, maar om zijn eigen waarnemingen weer te geven en details die nog niet goed beschreven zijn. Hij zal er natuurgetrouwe illustraties bij doen. Hij heeft daartoe meer dan 100 vissen onderzocht, in- en uitheemse.⁹³

88 Brief L 2055, 6-5-1756: “Bruckmanni thesaurum partitum more Anglico divendi Wolfenbuttelæ sine dubio cognovisti. Wachendorffius plurima mineralia sibi comparavit, ego vero omnes fere Ichthyolithos in potestatem meam re degi, quorum nunc præter vulgaria quædam, 69 possideo elegantissima specimina, inter quæ eminent duo lapides longitudine 3 pedum renotundi quorum alterum typo depresso cavo, alterum typo superficiali. Musei Ichthyologici pars secunda sub proelo sudat cum curiosissimorum piscium iconibus.”

89 Zie over Urban Friedrich Benedikt Brückmann: Wilson 1994, p. 163 en 207.

90 Brief L1812, 5-9-1754, Peder Ascanius aan Linnaeus.

91 The Waller Manuscript Collection (Waller Ms bent-00813), brief 28-9-1764 van Van de Wijnperse aan Christian Gottlieb Ludwig, o.a. over Everard Jacob van Wachendorff.

92 Eerst zocht Van Marum Brückmann Jr. in 1786 in Brunswijk op. “Aldaar gegeten hebbende gaf ik den Hr. Lijfmedicus Bruckman een bezoek, en bezag zijne Cabinet Fossilia, waarvan zijne collectie van edele gesteentens bijzonderlijk uitmunten; hier bij bezit hij eene schoone verzameling van antique steenen. Verwonderd was ik geene schoonere Brunswijksche encreniten [zeelelies] in dit Cabinet te vinden, daar het beste stuk niet wel aan den Encrenit van Teylers Museum kon evenaaren.” (R.J. Forbes, *Martinus van Marum. Life and Work*, Haarlem 1970, deel II, p. 77-78). In december dat jaar ruilde hij via de mineralenhandelaar Voigt wat mineralen en fossielen, die het museum dubbel had of te slecht waren, “en hier voor te ruch ontfangen eene verzameling van petrefacten, meest uit Duitschland, komende uit het Cabinet van [Brückmann] te Brunswijk op voorwaarde van hierbij toe te geven f 125.”

93 Zentralbibliothek Zürich Ms M 18.18, brief 16-4-1754: “vehementer delectatus Historia naturali, ad quam

Ook meldde Gronovius Sr in een brief aan Linnaeus dat zijn zoon voor veel geld alle vissen uit de geveilde collectie van Albertus Seba had gekocht.⁹⁴ “Tegelijkertijd had hij de gelegenheid een paar manuscripten van Artedius te bekijken, die heel ingewikkeld geschreven waren, en die beschrijvingen te vergelijken met de vissen zelf, waaronder heel veel soorten die niet eerder waren beschreven”, aldus een trotse vader aan Linnaeus.⁹⁵

Gronovius Jr heeft niet heel lang van zijn vaders verzameling kunnen genieten. Na zijn vroege dood in 1778 werd deze in het openbaar geveild.⁹⁶ De catalogus werd samengesteld door de Haagse handelaar Friedrich Christian Meuschen en voorafgegaan door een voorwoord van de Leidse hoogleraar Wouterus van Doeveren.⁹⁷ Van Marum was nog niet in functie bij Teylers Museum, maar wel bij de Hollandsche Maatschappij waar hij voor het Naturaliënkabinet goede zaken deed.⁹⁸ Een belangrijke koper van het geologische deel was Van Doeveren, uit wiens bezit via een veiling in 1785 een aanzienlijk deel in de collectie van Teylers Museum terecht kwam.

Johannes Albertus Schlosser

Een andere bron van in Teylers Museum terechtgekomen objecten was de eveneens middels internationale contacten tot stand gekomen verzameling van Johannes Albertus Schlosser. Toen hij in 1769 overleed, was Van Marum nog niet in zicht als aspirant-koper van geologische objecten voor Teylers Museum. Later kwamen wel fossielen uit diens collectie via andere wegen in het museum terecht.⁹⁹ Via onder meer de bewaard gebleven etiketten en brieven vallen het netwerk van Schlosser, de totstandkoming van zijn collectie en de opname van een deel hiervan in Teylers Museum, goed te reconstrueren. Schlosser is een mooi

---

excolendam fere natus videtur, et licet admodum juvenis immensam sibi rerum naturalium comparavit collectionem, praecipue animalium quae in liquido conservari solent. Omnes has res methodo Linnaeano conscribere in animo habet, non ut repetat ea quae a viris doctis probe sunt conscripta, sed proprias modo communicet observationes et quae nondum bene depictae sunt, tabulis ad veritatis leges illustret.”

94 Ibid., “Ex Thesaurio Sebae filius meus modo aliquae sibi comparavit, quae horrendo solvere debuit pretio.”

95 Brief L 1518, 20-12-1752: “Filius meus sibi comparavit omnes fere pisces, simulque habuit occasionem manuscripta quasdam Artedii, quae admodum intricate erant conscripta, enotare [?] et cum piscibus ipsis conferre, inter quos plurimae species antea nondescriptae.” Peter Artedi (1705-1735) was een jeugdvriend van Linnaeus, die later diens systematiek zowel voor de plant- als dierkunde volgde. Toen Artedi in 1735 door verdrinking in een Amsterdamse gracht om het leven kwam, vond Linnaeus in zijn nalatenschap een lijvig manuscript. Hij zag zich verplicht het gevonden manuscript persklaar te maken en uit te geven. Zo verscheen in 1738 te Leiden de *Ichthyologia*, dank zij welke publicatie Artedi bekend kon worden als de vader van de ichthyologie.

96 De Leidse hoogleraar Hieronymus David Gaubius schreef in 1778 aan de Weense onderzoeker Jacquin dat hij nauwelijks in staat was geweest op de veiling exemplaren aan te schaffen. Door een knie-jicht kon hij de stukken niet ter hand nemen en onderzoeken en ze door bemiddeling van een deskundig agent laten kopen. Ook vond hij de catalogus zeer ondeskundig samengesteld en ingedeeld, zodat het hem had verbaasd dat alles stuk voor stuk was verkocht en tegen hoge prijzen. En dat was maar gelukkig, want zoonlief had een niet gering deel van vaders nalatenschap in de bibliotheek en het museum belegd!

97 *Museum Gronovianum. Sive index Rerum Naturalium tam Mammalium Amphibiorum Piscium Insetorum Conchyliorum Zoophytorum Plantarum & Mineralium exquisitissimorum quam Arte factarum nonnullarum. Inter quae eminet Herbarius Siccus Plantarum a Tournefortio Claitonio Linnaeo aliisque Botanicis collectarum. Quae omnia multa cura & magnis sumptibus sibi comparavit Vir Amplissimus & Celeberrimus Laur. Theod. Gronovius ....* Leiden: Theo. Haak, 1778.

98 “In den herfst van 1778 kocht hij op de verkooping van het naturaliënkabinet door den Hr Gronovius nagelaten veel van het geen aan het Kabinet der Maatschappij ontbrak.” (NHA – Van Marumarchief 529-9).

99 Voornamelijk ontleend aan B. Sliggers, ‘De fossielen van Johannes Albertus Schlosser in Teylers Museum’, in: *Teylers Magazijn* 85, 2004, p. 10-12.

voorbeeld van een verzamelende geleerde met een aanzienlijk Europees netwerk, dat onder meer ontstond en werd gevoed door een reis door Frankrijk en Engeland. Daardoor zijn zijn verzamelactiviteiten goed te volgen en krijgen de objecten in Teylers Museum, vergezeld van etiketten in het handschrift van Schlosser, een extra dimensie. De etiketten brengen onder andere contacten aan het licht die op geen andere manier aan ons overgeleverd zijn, waaronder die met Gustavus Brander en Dyonisius Georg Ehret.

Mede door de reeds genoemde briefwisselingen en publicaties (*Antiquities of Cornwall*, 1754; *The Natural History of Cornwall*, 1758) van William Borlase kon het Engelse graafschap Cornwall zich verheugen in een toenemende stroom bezoekers, die allemaal op de rijkdom aan mineralen en fossielen afkwamen.¹⁰⁰ Een van hen was Johannes Albertus Schlosser, die in 1755 William Borlase bezocht.¹⁰¹ Schlosser had in Leiden medicijnen gestudeerd en was in 1753 gepromoveerd op zouten in de menselijke urine.¹⁰² Kort daarop vertrok hij naar Engeland, bij zijn terugkeer in 1756 vestigde hij zich als arts in Amsterdam.

Schlossers faam blijkt onder meer uit een brief van Aernout Vosmaer van rond 1758, die meldde gehoord te hebben dat Schlosser in opdracht van de stad Amsterdam “tot het versamen en in orde brengen eener Schouwplaatze der Natuur soude sijn overgegaan.”¹⁰³ Schlosser legde uit dat hij van burgemeester Pieter Rendorp (1706-1760) de opdracht had gekregen de natuurhistorische verzameling – “ruym hondert vlessen met verscheidene in vogt bewaarde dieren” – van de Hortus Botanicus te verzorgen, omdat deze “veele jaaren gedeeltelyk verwaarloost of wel seer slegt opgevult en toegemaakt geweest” was.¹⁰⁴

Door een uitgebreide correspondentie (1755-1767) met Emanuel Mendes da Costa uit Londen kunnen we Schlossers leven en werken na zijn promotie aardig volgen. Vooral kunnen we zien hoe hij door zijn reis in Engeland een netwerk opbouwde waarvan hij als verzamelaar de rest van zijn leven profiteerde.¹⁰⁵ Deze Emanuel Mendes da Costa (1717-1791) was een handelaar in de drie rijken der natuur, die door zijn uitgebreide kennis uitgroeide tot een wetenschapper met enorme netwerken.¹⁰⁶ De kleurrijke geleerde voorzag vermogende verzamelaars en onderzoekers van naturalia en instrumenten. Maar zijn grootste

100 Michael P. Cooper, *Robbing the sparry garniture. A 200-year history of British mineral dealers*, Tuscon 2006, p. 17-18, 112-113.

101 Spencer Savage, ‘Linnaeus and Cornwall’, in: *Svenska Linnésällskapets-Årsskrift*, 1956-1957, p. 19.

102 Hij werd in 1733 te Utrecht geboren als zoon van Willem Hendrik Schlosser en Maria Petronella Beeldsnijder. Vader was advocaat en grootvader van moederszijde consul van de Canarische eilanden. Studeerde medicijnen te Leiden en promoveerde in 1753. Trouwde 1x Anna Jacoba de Harde (begr. 11-11-1766), 2x 21-8-1768 Den Haag met 17 jaar jongere Catharina Maria Washington. Waarschijnlijk door een epidemie stierven zij binnen een maand en werden in Amsterdamse Westerkerk begraven, zij 6-3-1769, hij 24-3-1769. De dissertatie waar hij op promoveerde was: J.A. Schlosser, *Specimen chemico medicum inaugurale de sale urinae humanae nativo*, Leiden 1753 (UBM 1392 A 14 (13)). In 1759 hield Schlosser te Amsterdam een lezing over ‘de zouten’ voor het *Maandags gezelschap van liefhebbers der wetenschap* waar de Zweedse reiziger Bengt Ferrner getuige van was. Waarschijnlijk vormde Schlosser samen met Klaas de Vries (1706-1766), leraar bij de doopsgezinde kweekschool, het bestuur van dit gezelschap. (H.J. Zuidervaart, *Van 'konstgenoten en hemelse fenomenen. Nederlandse sterrenkunde in de achttiende eeuw*, Rotterdam 1999, p. 613).

103 Brief Schlosser aan Vosmaer, Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 246.

104 Ibid.

105 British Library, Londen, Correspondentie Emanuel Mendes da Costa, 28542, fol. 105-156.

106 P.J.P. Whitehead, Emanuel Mendez da Costa and the conchology, or Natural History of Shells, in: *Bulletin of the British Museum of Natural History (Historical Series)*, 1977, 6:1-24; G.S. Rousseau & David Haycock, ‘The Jew of Crane Court: Emanuel Mendes Da Costa (1717-91), Natural History and Natural Excess’, in: *Journal of the History of Science*, 2000, 38 (120): 127-170; Geoffrey Cantor, ‘The rise and fall of Emanuel Mendes da Costa: severe case of ‘the philosophical dropsy’?’, in: *English Historical Review*, 2001, juni nr. 1, p. 584-603.

liefhebberij lag op het terrein van de schelpen, fossielen en mineralen, waarover hij zijn kennis deelde met tientallen correspondenten in Engeland en op het vasteland.¹⁰⁷

Het is niet bekend waarom Schlosser na zijn studie medicijnen koos voor zijn wetenschappelijke reis in Engeland. In maart 1755 was hij in Londen, waar hij op 11 juni 1755 werd voorgedragen voor het prestigieuze lidmaatschap van de Royal Society.¹⁰⁸ Later zou hij ook in de *Philosophical Transactions* publiceren, zoals in 1764 over een vis die hem uit Batavia was opgestuurd.¹⁰⁹ Voor zijn bezoek aan Londen had Schlosser van Mendes da Costa een lijst met te bezoeken locaties ontvangen waar hij fossielen kon verzamelen of bepaalde geologische fenomenen kon waarnemen.¹¹⁰ Uiteindelijk reisde hij een half jaar door Hampshire, Dorsetshire, Somersetshire, Cornwall en Surrey, waar zijn “aquisitions are rather rare and valuable then numerous.”¹¹¹ In september was hij te gast bij Francis Beauchamp, eigenaar van een net ontdekte loodmijn in Pengreep (Cornwall).¹¹² Samen met Beauchamp deed hij enkele smeltproeven om te kijken of Wallerius of Linnaeus gelijk had als het ging om de juiste samenstelling van de ertsen. Na hun proeven uit Cramers *Elements of the Art of Assaying Metals* (1741) bleek bismut eenvoudig van cobalt (lood) te scheiden te zijn, waardoor de mijn voortaan twee producten kon leveren!¹¹³ Enkele dagen later was Schlosser te gast bij William Borlase, die hem bij al zijn excursies assisteerde.¹¹⁴ Uit de brieven blijkt dat hij tijdens dit deel van de reis werd vergezeld van de koralenspecialist John Ellis (ca. 1710-1776) met wie hij te Land's End een nog onbekende poliep in het zeewater vond.¹¹⁵ Te Limington ontdekte hij een nog onbeschreven

107 Da Costa werd in 1747 tot lid van de Royal Society gekozen, van welk genootschap hij in 1763 secretaris werd en later de verzamelingen beheerde. Door financiële mistappen kwam hij tweemaal in de gevangenis terecht. Daar werkte hij aan zijn *Natural History of Fossils* (1757), waarvan een van de inschrijvers Johannes Albertus Schlosser was. In 1768 vertaalde hij in het gevang Alex Frederik Cronstedts *An Essay towards a System of Mineralogy* (Londen 1770), terwijl hij er ook zijn *Elements of Conchology* (1776) en *British Conchology* (1778) schreef.

108 Een groot deel van de archieven van de Royal Society is on line raadpleegbaar (www.royalsoc.ac.uk). Zie voor lidmaatschap Schlosser EC/1755/17: “John Albert Schlosser Doctor of Physick of the city of Utrecht now residing in London being a Gentleman of great Learning and knowledge in Natural History and Chemistry is desirous of the honour of being admitted a Member of the Royal Society. We do from our personal knowledge of his great abilities recommend him, believing him every way qualified to make a very useful Member.”

109 J.A. Schlosser, J.A. 1764. ‘An account of a fish from Batavia called Jaculator: in a letter to Mr. Peter Collinson’, in: *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* 54, 174, p. 89-91, plaat IX. Ook andere dieren die Schlosser cadeau kreeg, publiceerde hij in briefvorm, zoals aan de VOC-chirurgijn Ferdinand Dejean (1731-1797) over een Ambonese hagedis die deze uit Batavia had opgestuurd. Schlosser was Dejeans zaakwaarnemer bij afwezigheid in het buitenland en inde zijn VOC-gelden. Over hun relatie maar ook Dejeans vriendschap met Mozart: Otto Bleker en Frank Lequin, *Ferdinand Dejean (1731-1797), VOC-chirurgijn, wereldburger en opdrachtgever van Mozart*, Wormerveer 2012. Omdat de Utrechtse stadsarts Pieter Boddaert (1733-1795) tot in 1772 over zeldzame dieren uit Schlossers collectie bleef publiceren, lijkt het of hij, als oude stads- en leeftijdsgenoot, de gehele collectie na Schlossers dood in 1769 cadeau had gekregen. Boddaert zette echter alleen de reeks publicaties voort die Schlosser in 1764 was begonnen. Boddaert vervolgde de reeks in 1770 met een brief aan Willem Roell (over een kraakbenige schildpad) en aan Johannes Burmannus over de gevlekte klipvis, in 1772 aan Gaubius over de tweedoornige klipvis en aan de Utrechtse hoogleraar Johannes Oosterdyk Schacht (over de tweekleurige kikvors), allemaal uit de voormalige verzameling van Schlosser.

110 BL 28542, 19-6-1755, fol. 106.

111 Ibid., 30-8-1755, fol. 107.

112 BL 28542, 9-9-1755, fol. 108, brief aan Henry Baker, afschrift door Mendes da Costa.

113 Wordt gememoreerd door Borlase in zijn *Nat. Hist. Cornwall*.

114 BL 28542, 15-9-1755, fol. 110.

115 Idem vorige noot; J.A. Schlosser/John Ellis, ‘An Account of a Curious, Fleshy, Coral-Like Substance; In a Letter to Mr. Peter Collinson, F.R.S. from Dr. John Albert Schlosser, M.D.F.R.S. with Some Observations on It Communicated to Mr. John Ellis, F.R.S.’, in: *Philosophical Transactions*, vol. 49 (1755-56), p. 449-452.

pekelkreeftje.¹¹⁶ In een marmergroeve te Plymouth en op het eiland Portland deed hij geologische waarnemingen die Mendes da Costa onbekend waren en die hij graag te zijner tijd in zijn *History of Fossils* zou willen opnemen.¹¹⁷ Tijdens zijn Engelse reis bouwde hij een flink netwerk op.¹¹⁸

Op 22 december 1755 schreef Schlosser voor het eerst weer een brief vanuit de Republiek, dit keer uit Amsterdam, waar hij als arts een baan had gekregen. De aanhef luidde “Dear father fossilist” en waarin hij Mendes da Costa vroeg zijn “fossil son” te mogen zijn.¹¹⁹ Het verzoek viel in goede aarde en de twee bleven in contact met elkaar. Schlosser stuurde hem onder andere ijzererts uit de omgeving van Deventer (ontdekt eind 1755) en tinerts uit Banka (ontdekt in 1711).¹²⁰ Schlosser had ook Linnaeus een stuk ijzererts opgestuurd met de vraag of hij het preciezer kon duiden, maar die had er weinig over kunnen zeggen.¹²¹

Ook Mendes da Costa stuurde af en toe mineralen en fossielen naar Amsterdam. Op 29 maart 1762 schreef hij: “I discovered that a kind of green cristals I had received from the Brasils had the same electrical effects as the famous turmalin. An account of its electricity was given by Mr Wilson and its natural history by me which do not doubt will be printed. I herewith send you some of these stones.”¹²² Soms vroeg Schlosser om specifieke zaken, zoals om belemnieten van Blenheim of Stanfield bij Oxford, omdat zijn speciale interesse uitging naar deze inktvisrestanten.¹²³ Belangrijker dan de aanwinsten waren wellicht de contacten die Mendes da Costa via Schlosser hoopte op te doen. Toen Schlosser een van zijn collega’s, de arts Jakob Christoph Ramspeck (1722-1797) uit Bazel, louter naar de botanicus Peter Collinson (1694-1768) stuurde, was Mendes da Costa zwaar teleurgesteld omdat hij nu een “valuable conversation” moest missen.¹²⁴ Ook Schlossers bekenden Dr Wright en Diderick Smith was Mendes da Costa slechts bij toeval en niet dankzij een aanbeveling in Londen tegengekomen.¹²⁵ Hierna beterde Schlosser zijn leven en introduceerde hij bij zijn vriend onder meer Gerard Oelrichs (1727-1789) uit Bremen, de botanicus Joseph Gaertner (1732-1791) en de verzamelaar Christiaan Paulus Meyer (+1802) uit Amsterdam. Bij Schlosser kwamen op aanbeveling van Mendes da Costa langs Johann Ludwig Oeder (1722-1776), opzichter van het

116 D.J. Kuenen & L.G.M. Baas Becking, ‘Historical notes on *Artemia salina* (L.)’, in: *Zoologische Mededelingen* 20, 1938 (18), p. 222-230; M. Engelmann & B.C. Sliggers, ‘Johannes Albertus Schlosser, the first author describing *Artemia salina* (L.) (Branchiopoda: Anostraca): a biographical sketch’, in: *Journal of Crustacean Biology*, 35 (4) 2015, p. 571-575.

117 BL 28542, 4-10-1755, fol. 111; *ibid.*, 9-10-1755, fol. 113.

118 *Ibid.*, 16-3-1756, fol. 118. Hij kreeg in de brieven van Mendes da Costa de groeten van hen of Schlosser vroeg hoe het met hen ging: Henry Baker, Dyonisius Georg Ehret, George Edwards, John Ellis, John Fothergill, Peter Collinson, Gustavus Brander, James Parsons, Matthew Maty en Thomas Birch. In de brief van 16 maart 1756 kon Mendes da Costa hem feliciteren met zijn lidmaatschap van de Royal Society. Op dezelfde vergadering was ook zijn publicatie samen met John Ellis over de poliepen voorgelezen en met groot applaus ontvangen.

119 BL 28542, 22-12-1755, fol. 115.

120 *Ibid.*, 17-2-1756, fol. 117; *Ibid.*, 18-5-1764, fol. 144.

121 *Ibid.*, 16-8-1757, fol. 127. Mendes da Costa schreef aan Schlosser: “I am pleased that you like my thoughts on the iron ore etc. as for Linnaeus, the idol of the learned world and some other learned men (with due respect to their merit and learnings I speak), they very often as Job says 38:2 - darken council by words.”

122 *Ibid.*, 29-3-1762, fol. 137; Het was Peter Simon Pallas (1741-1811), die het meest van deze kristallen onder de indruk was toen hij Mendes da Costa’s kabinet bezocht, maar geen exemplaren ten geschenke kreeg. Hij overhandigde wel de brief met de stenen aan Schlosser, toen hij, Pallas, na zijn Engelse reis via Nederland naar Berlijn vertrok (Folkwart Wendland, *Peter Simon Pallas (1741-1811): Materialien einer Biographie*, Berlijn 1991, p. 57).

123 *Ibid.*, 7-8-1766, fol. 153.

124 *Ibid.*, 3-10-1756, fol. 124.

125 *Ibid.*, 16-8-1757, fol. 127.

naturaliënkabinet te Brunswijk, Klaus Friedrich von Reden (1736-1791), mede-oprichter van de Bergakademie te Clausthal, Friedrich Anton baron von Heynitz (1725-1802), oprichter van de Bergakademie van Freiburg, John Pringle (1707-1782), lijfarts van koning George III, en Benjamin Franklin (1706-1790), Amerikaans politicus en wetenschapper. Ook fungeerde Schlosser voor Mendes Da Costa als doorgeefluik van pakjes en brieven, die bij hem terechtkwamen. Daaronder bevonden zich dozen met fossielen van Graaf Buchner uit Maagdenburg, van de Leidse hoogleraar Gaubius, van de Keulse verzamelaar Wilhelm Carl Adolf von Hüpsch (1730-1805) en van de Lutherse theoloog Johann Georg Walch (1693-1775) uit Jena.

Schlosser genoot een grote reputatie. Zo werd hij in de laatste vijf delen van Martinus Houttuyns *Natuurlijke Historie* over de gesteenten, mineralen en fossielen verschillende malen opgevoerd als het gaat om zijn in Engeland gedane vondsten.¹²⁶ Ook noemt Houttuyn gesteenten die Schlosser cadeau heeft gekregen van Borlase en Mendes da Costa.¹²⁷ Le Francq van Berkhey noemt Schlossers verblijf in Engeland in zijn *Natuurlyke Historie* bij het hoofdstukje over belemnieten: “en ze worden by uitneemendheid gaaf te Cornwal gevonden. Ik heb ‘er eene zeer schoone verzameling van gezien by den Heer Schlosser, die ze in persoon aldaar opgezocht had.”¹²⁸

Maar zoals aan het begin van dit hoofdstuk al is opgemerkt, brengen ook etiketten in het handschrift van Schlosser als kleine systeemkaarten in de collectie van Teylers Museum nog andere Engelse contacten aan het licht. Van Gustavus Brander (1720-1787) ontving hij in 1755 twee stukken.¹²⁹ Brander werd in 1754 gekozen tot lid van de Royal Society. Een jaar later was hij een van de mensen die Schlosser voordroegen voor hetzelfde lidmaatschap. Schlosser ontving, blijkens de etiketten, in 1756 en 1765 fossielen van Dionysius Georg Ehret (1710-1770).¹³⁰ De toevoeging ‘amicissim’ op het etiket wijst op hun vriendschappelijke verhouding. Ehret was een van de belangrijkste botanische illustratoren van de achttiende eeuw en vestigde zich in 1736 in Londen waar zijn faam als illustrator zich snel verspreidde. In 1757 werd hij gekozen tot fellow van de Royal Society. Van Charles Mason (1699-1771), hoogleraar in de ‘geology’ aan het Trinity College te Cambridge, ontving Schlosser de felbegeerde belemnieten.¹³¹

126 Houttuyn dl. 34, p. 14, 80, 89, 204, 219, 288; dl. 36, p. 134, 313; dl. 37, p. 180.

127 “Mijne aluinschiefers houden zig grootendeels bestendig. Ik heb ze van Whitby in Yorkshire, die achgrauw is, zijnde door den heer Da Costa, in het jaar 1767, present gezonden aan wijlen den Heet Doctor Schlosser; met bijvoeging dat daar uit bijna alle Engelsche aluin vervaardigd worde.”

128 J. le Francq van Berkhey, *Natuurlijke Historie van Holland, Amsterdam & Leiden*, 1772, II, p. 1130.

129 Over Brander zie: H.C.G. Matthew en B. Harrison (red.) (2004), ‘Gustavus Brander’, in: *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press, Oxford, deel 7, p. 351-352. Deze succesvolle koopman zou het tot directeur van de Bank of England brengen. Hij verzamelde in zijn vrije tijd fossielen, vooral rond zijn buiten te Christchurch, waar deze in de Eocene klei van Hordwell en Barton zo massaal voorkwamen. Een deel van zijn verzameling schonk Brander aan het British Museum, waar ze beschreven werd door Daniel Carl Solander (1733-1782), van huis uit een Zweedse botanicus, in het schitterend geïllustreerde werk *Fossilia Hantoniensia collecta, et in Museo Britannico deposita a Gustavo Brander* (Londen, 1766).

130 Contacten tussen Schlosser en Ehret blijken ook uit: *Monthly Review or Literary Journal, by several hands*, vol 31, 1764: Art. 27. *An account of a new Peruvian plant, lately introduced into the English Gardens. By Mr. Ehret.* This plant, Mr. Ehret tells us, was once given him, in a dried state, by Dr. Schlosser of Amsterdam, under the name of *Jielladona Peruwiana minor*. Mr. Philip Miller hath christened the present plant by the name of *Walkeria*, in honour of Dr. Walker, vice-master of Trinity-College Cambridge. And we observe, it is the last in the list of those presented to the Society.”

131 Van Forster en Wheeler konden geen biografische gegevens achterhaald worden. Niet van Engelse oorsprong zijn etiketten van voorwerpen uit Asselberg en Goslar. Wie met ene Graafland wordt bedoeld die Schlosser in 1759 met een koraal uit Bordeaux vereerde, is nog onduidelijk.

Naast zijn uitgebreide Engelse netwerk had Schlosser ook contacten in Frankrijk. Wellicht dat hij na zijn promotie in 1754 even in Frankrijk verkeerde. In brieven aan Mendes da Costa schrijft hij over te Meudon verzamelde gesteenten,¹³² terwijl hij de vondst van het pekelkreeftje uit Limington in 1755 in een in het Frans gestelde brief aan Jacques Gautier d'Agoty meedeelt.¹³³ In een brief uit 1758 aan Arnout Vosmaer beveelt Schlosser de Franse botanici Bernard de Jussieu en Michel Adanson aan, “gewisch in staat UEdle alle cabinetten en geleerde Liefhebbers der Natuurkunde te doen zien en leeren kennen.”¹³⁴

Schlosser had eveneens goede contacten in eigen land, wat blijkt uit een brief van de Limburgse arts en verzamelaar Johann Leonhard Hoffmann (1710-1782), die de eigenaar was van een omvangrijke Maas-trichtse Krijtfofossielenverzameling.¹³⁵ In 1771 schreef Hoffmann aan zijn vriend Petrus Camper dat hij in drie jaar tijd een collectie van ongeveer 200 mineralen en versteningen had samengesteld, waaronder zeer zeldzame stukken, ten behoeve van ‘hun’ zeer gewaardeerde vriend Johannes Albertus Schlosser, die helaas veel te vroeg was overleden. Uit Maastricht had Schlosser bij leven, volgens een in Teylers Museum bewaard gebleven etiket, een koraal uit de Sint-Pietersberg van ‘amicissimi’ Philip Renard ontvangen. Diens collectie krijtfofossielen werd in 1782 te Amsterdam geveild.¹³⁶

Op 2 maart 1769 schreef de Amsterdammer Jacob Bicker Raye in zijn dagboek dat Schlossers vrouw was overleden, nog maar achttien jaar oud en zes à zeven maanden zwanger. Daar bleef het niet bij. “Johannes Slosser, Medicinae Doctoer en medelid van de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Londen, overleed zelf zeventien dagen na zijn huisvrouw, na een korte ziekte van purper koorts, in't fleur zijns levens. Sijn Edl. Maakte zeer veel opgang in de praktijk en was van veele mensen zeer bemind, sijnde een aardig galant man en principaal mogten hem de dames zeer wel lijden.”¹³⁷

Op 13 juli 1769 kwam, als eerste, Schlossers bibliotheek onder de hamer.¹³⁸ Op 26 juli 1769 werd het Museum Schlosseriani geveild.¹³⁹

132 BL 28542, 4-10-1755, fol. 111; *ibid.*, 14-2-1756, fol. 117; *ibid.*, 16-3-1756, fol. 118.

133 Brief aan Gautier, gepubliceerd in diens *Observations periodiques*, 1756 (Jacques Gautier d'Agoty, *Observations sur l'Histoire Naturelle, sur la Physique et sur la Peinture. Cet Ouvrage renferme les Secrets des Arts, les nouvelles decouvertes, & les disputes des Philosophes & des Artistes modernes* (3 delen), gevolgd door: *Observations periodiques, sur la physique, l'histoire naturelle, et les beaux-arts* (2 delen). Parijs 1752-1757).

134 Brief Schlosser aan Vosmaer, Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 246.

135 C.O. van Regteren Altena, ‘Achtttiende-eeuwse verzamelaars van fossielen te Maastricht en het lot hunner collecties’, in: *Publicaties Reeks IX van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*, 1956, p. 98. Zie over Hoffmann ook: A.J. Lever, ‘Johann Leonhard Hoffmann (1710-1782). De man achter de beroemde Mosasaurus-schedel’, in: *Natuurhistorisch Maandblad* 84-2, 1995, p. 36-46.

136 C.O. van Regteren Altena, ‘Nieuwe gegevens over achttiende-eeuwse verzamelaars van fossielen te Maastricht’, in: *Natuurhistorisch Maandblad*, jrg. 52-2, 1963, p. 31. Uit de collectie van Renard zou Van Marum later ook stukken voor Teylers Museum kunnen aanschaffen.

137 F. Beijerinck en M.G. de Boer (ed.), *Het dagboek van Jacob Bicker Raye 1732-1772*, Amsterdam 1935, 2^e druk, p. 335-336.

138 Bibliotheca Schlosseriana, Amsterdam 13-7-1769 (UBA, BVBBB nr. 362, 1002 boeken, 34 portretten en 42 stuks muziek).

139 *Catalogus Musei Schlosseriani*, Amsterdam 26-7-1769 (ruim 500 zoogdieren, insecta, pisces, amphibia, schelpen, etc., ruim 900 mineralen en gesteenten, waaronder een aanzienlijk aantal ertsen, veel fossielen in laden, 16 geraamten, botten).

Objecten uit deze collectie bevinden zich nog steeds in Teylers Museum.¹⁴⁰ Over andere kopers op de veiling van Schlossers nalatenschap weten we maar weinig.¹⁴¹

Veilingen

Zoals uit het bovenstaande blijkt, waren veilingen een belangrijk instrument om een verzameling uit te breiden. Om te weten wat er toentertijd werd aangeboden en door wie wat werd gekocht, is een geannoteerde veilingcatalogus onontbeerlijk. Helaas werden vaker alleen de prijzen genoteerd waarvoor het object van eigenaar wisselde dan de namen van de kopers, die echter niet in alle gevallen verzamelaars waren. Veel tussenpersonen boden ook, voor de handel of in opdracht. Op veilingen vielen de verzamelingen uiteen en wanneer in de catalogus niet vermeld werd wie de koper was, zijn de verkochte items bij andere verzamelaars niet meer te volgen. Soms was een object echter zo specifiek dat de omschrijving al genoeg was om het bij een andere verzamelaar te traceren. Dat is onder meer het geval bij Simon Schijnvoet, wiens catalogus een aantal oesterschelpen en penhorentjes vermeldt die ooit buiten Tongeren waren gevonden. Het kan niet anders dan dat hij deze op de veiling van Nicolaas Witsen in 1728 heeft gekocht.¹⁴² Toen op 26 augustus 1744 en volgende dagen Schijnvoets kasten met rariteiten werden geveild, werden onder nummer 104 twee dobbelstenen genoemd die in Zwitserland werden opgegraven.¹⁴³ Deze exemplaren kennen we uit de verzameling van Pieter Valckenier, die Schijnvoet dus had gekocht op diens veiling.¹⁴⁴

Gegeven het belang van veilingen lag het voor de hand dat deze vaak het onderwerp waren in de correspondentie tussen verzamelaars. Zo schreef Johannes Frederik Gronovius in 1753 aan Linnaeus of hij zich nog het prachtig ingerichte museum van Johann Daniel van Portz in Leiden kon herinneren.¹⁴⁵ Van Portz

140 Zie verder mijn Bijlage III over de Krijtfofossielen, p. X. De vroegere conservator van het Paleontologisch-Mineralogisch kabinet van Teylers Museum, Dr. C.O. van Registeren Alena, bracht enkele etiketten (ten onrechte) in verband met de Krijtverzamelaar Jean Baptiste Drouin (1729-1792), van wie het museum in 1784 een grote collectie fossielen, waaronder de Mosasaurusschedel, aankocht.

141 De arts en botanicus Johannes Burmann (1706-1779) trachtte Linnaeus' belangstelling te wekken. Wellicht was onder de kopers de Zweedse verzamelaar Charles de Geer (1720-1778), uit wiens collectie later het type-exemplaar van de Ambonese hagedis in de collecties van de Zweedse Koninklijke Academie terecht kwam. (zie: R. Wahlgren, 'Herpetology in the Transactions of the Royal Swedish Academy of Sciences (etc.)', in: *International Society of the History and Bibliography of Herpetology*, vol. x, nr. 2, 1999, p. 16 Ook Houttuyn was een van de kopers. Hij zou in zijn magnum opus schrijven: "Uit de Verzameling van dien kundigen Liefhebber [Schlosser], die een groot gedeelte van Engeland, tot bevordering der Natuurlijke Historie heeft doorgereisd, verscheide dingen gekogt hebbende, kan ik niet beter zijne gedagtenis vereeren, dan met, bij gelegenheid, daar van melding te maken." Houttuyn, dl. 34, p. 89. Hij noemt o.a. "kieshoudende houten, bij Bath door wijlen Schlosser gevonden, 't welk veel bezwangerd schijnt te zijn met gips-spaath", "hazelnoot door wijlen Schlosser gevonden in een bak der badwateren te Bath, dat versteend schijnt te zijn" en "een denne-vrugt, van binnen geheel met kryt gevuld", door Schlosser in een groeve bij Cambridge opgeraapt. Verder "een krytachtig-kiezelige Adelaarsteen" van Cornwall, "een klompje markasiet, door Schlosser eigenhandig in Cornwall en op Sheppey gevonden", en uit hetzelfde Cornwall een stuk kopglaserts.

142 Witsen 1728: *Gepetriedeerde of Versteende Zaaken*, nr. 17: En korfe, waar in eenige Oesters en andere Schulpen en Penne-hoortjes, alle buiten Tongeren zeer diep uit de aarde gegraven.

143 *Catalogus van de wydvermaarde en alom bekende Kabinetten met Rariteyten in lange Jaaren met veel kosten en onvermoeyde vlyt by een vergaderd en nagelaten door wylen Simon Schynvoet, etc. (zeven kabinetten en koperen platen van Schijnvoets Voorbeelden der Lusthofciraden en Piramiden* (Exemplaar RKD 0602, met prijzen en namen der kopers).

144 Komen ter sprake bij Von Uffenbach, III, p. 378, en zijn door Van Leeuwenhoek onderzocht, in: *Phil. Trans.* XXIV, 1705, p. 1774-1784. Schijnvoet 1744, p. 42-43, nummer 104. 2 Keursteen der oude Romeynen, 2 Dobbelseentjes, in Switserland opgegraven.

145 Brief L1682, 18 december 1753.

was overleden en in 1754 zou zijn verzameling op een openbare veiling in Amsterdam verkocht worden. Er was nog sprake van geweest dat het deel met de fossielen en mineralen bijeen zou worden gehouden en dat er een catalogus van verscheen, maar dat was niet doorgegaan. Trots wist Gronovius te melden dat zijn zoon Laurentius Theodorus, zonder hulp, de hele catalogus had samengesteld, die op dun papier was gedrukt zodat hij goedkoop kon worden verzonden. Ook Linnaeus kreeg zo'n exemplaar toegestuurd. Bijna alle petrifacta zouden helemaal intact zijn en van vele waren er varianten en zoveel exemplaren dat er gemakkelijk twee of drie musea mee gevuld konden worden. Gronovius hoopte dat Linnaeus er aan de hand van de catalogus nog betere namen aan kon geven, zoals hij dat ook bij de collectie van Graaf Tessin (1695-1770) had gedaan.¹⁴⁶ Aan zijn correspondentievriend Johannes Gessner uit Zürich deelde hij de interessante veiling ook mee: "Voor de fossielen heb ik 1000 gulden geboden; ze zijn nu in een openbare verkoop verkocht voor 1024 gulden."¹⁴⁷

Veilingcatalogi werden meestal met grote zorg samengesteld. Kenners werden uitgenodigd alles in systemen te vatten en zo te beschrijven dat geïnteresseerden ook zonder afbeeldingen wisten waarop zij moesten bieden. Maar kijkdagen waren er natuurlijk niet voor niets. Van Marum reisde altijd af om de te koop aangeboden verzamelingen nader te bekijken en vervolgens zijn keus te maken, zowel voor de verzamelingen van Teylers Museum als voor het Naturaliënkabinet van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen en soms nog voor derden. Zo zou hij bijvoorbeeld, zoals we al zagen, aankopen doen op de veiling van Wouterus van Doeveren om in het bezit te komen van objecten uit de collectie van Johannes Frederik Gronovius.

Van Marum bood ook op de veiling naturalia van Martinus Houttuyn uit 1787. Vergelijken we de geannoteerde catalogus met de afrekening voor de Hollandsche Maatschappij, dan blijkt Van Marum 108 nummers gekocht te hebben, terwijl er aan het Kabinet maar 57 nummers in rekening worden gebracht.¹⁴⁸ Een brief aan Arnold Wienholt (1749-1804), geneesheer te Bremen, enkele dagen na Houttuyns veiling, verklaart veel: "In deeze ontfangt UwEd het lijstje van hetgeen ik op de verkoping van Dr Houttuyn ingevolge uwe opgaave gekocht heb voor de daarbij gestelde prijzen."¹⁴⁹ Van Marum trad dus op als tussenpersoon. Sommige nummers had Van Marum niet gekocht, omdat de voorwerpen te slecht waren, of de prijzen te hoog,

ben ik verplicht geweest voor het Cabinet der Holl. Maats. te koopen hetgeen onder mijne directie staat. De Walvisch no 109 pag. 11 heb ik laten loopen voor f 90 om dat mij dit stuk te veel bedorven scheen. Een koopman in naturalien heeft dezelve gekocht, en zegt dat hij dit stuk vrij wel bevindt (schoon mij de troebelheid van het vocht het tegendeel deed denken). Hij wil dezelve voor 10 dukaten verkopen. Zo UwEd dezelve tot die prijs verlangt, gelieft het mij te melden. De brilslang No 200 was

146 Carolus von Linné, *Museum Tessinianum, & opera illustrissimi comitis Dom. Car. Gust. Tessin...Collectum. Hans Excellence, Riks-Radets &c. Herr Gr. Carl Gust. Tessins Naturalie-Samling*, 1753.

147 Epsitula VII, fol.6, 16-4-1754, Gronovius aan Gessner. Bibliotheek Zurich. "Pro petrificatis obtuli mille florenos, qui nunc publica auctione vendit sunt. 1024 florenis".

148 *Catalogus van een uitmuntende verzameling van allerley soorten van dieren en dierlyke zaaken, tot obhelding der natuurlyke historie. In meer dan dertig jaaren vergaderd en, volgens het samnstel van de wijsberoemden Linnaeus in orde geschikt door den Heer Martinus Houttuyn ... Benevens een Appendix Van een kostbaare Partij Goud- en Zilver-Ertsen en andere Mineralen en zeldzame Naturaliën ... Welk alles verkogt zal worden op Woensdag den 14 maart 1787* (Amsterdam 1787).

149 NHA-Van Marumarchief 529, Brievenboek Van Marum.

te slegt, ik liet dus deeze vaaren voor f 16-:-, hoopende het volgende No 201 te kunnen koopen, dan deeze liep tot 50 gulden waar voor hij te klein was. De bovengemelde koopman [J.G. Voigt] verzekert mij een Brilslang voor 10 Dukaten te kunnen bezorgen, die veel schooner dan de verkochte is. Ook heeft hij een kleine wel getekende brilslang voor twee ducaten.¹⁵⁰

Wienholt had met Van Marum contact opgenomen om voor het museum van de mede door hem opgerichte Physikalische Gesellschaft voor maximaal 600 gulden voorwerpen uit Houttuyns verzamelingen te kopen. Ook Von Hüpsch uit Keulen maakte van de gelegenheid gebruik Van Marum te vragen op de veiling van Christiaan Paulus Meijer in 1802 in Amsterdam te bieden, maar de brief met aanwijzingen arriveerde veel te laat en daarom viste Von Hüpsch achter het net.¹⁵¹ Zelfs op bijna tachtigjarige leeftijd werd Van Marum nog gepolst over materiaal dat ter veiling kwam. Hoogleraar Anthony Hendrik van der Boon Mesch (1804-1874) schreef hem in 1829 dat de veiling van Jan Arnold Bennet (1758-1828) er aankwam, met naast vele boeken, ook schelpen en mineralen.¹⁵²

Behalve personen die voor zichzelf of hun instelling boden, waren er ook kopers die gemachtigd waren om biedingen voor anderen te doen. In veilingcatalogi, die met de namen van de kopers geannoteerd zijn, is dus niet altijd duidelijk waar het gekochte object terecht kwam. Zo kon Johannes le Francq van Berkhey voor zijn eigen verzamelingen voorwerpen kopen, maar uit zijn briefwisseling met andere verzamelaars weten we dat hij geregeld voor anderen bood.¹⁵³ Jan Esdré vroeg in 1776 Berkhey voor Carel Burchart Voet (1728-1798) te bieden op de veiling van Frans de Does, waar zich onder het kopje rariteiten ook enkele mineralen bevonden en verder enkele nummers fossielen. Jan Esdré werkte sinds enige tijd aan de collectie van Voet.¹⁵⁴ In 1778 vroeg de Dordtse koopman Paulus Knogh (1737-1802) aan Berkhey te bieden op de veiling van Laurentius Theodorus Gronovius.¹⁵⁵ Ook collega Martinus Houttuyn stuurde Berkhey lijsten met desiderata, vooral van gesteenten en mineralen. De prijzen waren uiteindelijk zo hoog dat Knogh en Houttuyn met weinig tevreden moesten zijn.¹⁵⁶ Niet enkel de grote afstand was de reden om iemand anders

---

150 Ibid.

151 NHA-Van Marumarchief 529-17b, 3-10-1802/15-10-1802.

152 Ibid., 529-14: Van de Boon Mesch, 1829 "Ik mis voor mijn onderwijs dat ik in de mineralogie ook geven moet tot heden vele dezer gemmae en zijn toch onmisbaar. UwEd zult mij verpligten mij met een woordje hierop te zullen berigten."

153 GAL, Archief Le Francq van Berkhey, nr. 67, brief van Wouterus van Doeveren, 25-10-1765 In 1765 schreef hoogleraar Wouterus van Doeveren vanuit Groningen: "Ik heb nog geen tijd gehad, een Lijst op te maken van alles wat mij nog ontbreekt, hetgeen zeer veel is; dog heb hier nevens genoteerd eenige Animalia in vogt, die ik ontbeere." Zijn wensenlijstje bevat onder meer een grote armadillo, een Amerikaanse bosmuis die bij Seba op plaat 31 is afgebeeld, verschillende apen en meerkatten, schildpadden, en slangeneieren die bebroed zijn. Maar zijn belangstelling gaat vooral uit naar zeldzame dieren uit Oost-Indië, waarvan hij er nog heel weinig had. Even later bedankte hij voor de bezorging van het gekochte te Amsterdam. "Dewijl alhier niets te krijgen is om mijne collectie te augmenteren, moet ik goede vrienden in den arm nemen, en Uw Ed. nogmaals verzoeken mij indagtig te zijn, indien "er zig ergens een goede occasie opdoet."

154 Ibid., brief van Jan Esdré, 4-2-1776 "De rangschikking doe ik volgens die van Wallerius, latijnsche editie, hier en daar heb ik gelegenheid om schoon wat te profiteren, zo in de kennis van de mineralogie, als in het opdoen van een goed gedeelte mineralen, voor mijn eigen verzameling."

155 Ibid., nr. 67, brief van Paulus Knogh, 3-10-1778 "De bepaaling der prijs", schreef Knogh, "laat ik ieder in zyn soort aan UEdle over, als kennende UE dezelve ongelijk beter dan ik."

156 Ibid., brief van Martinus Houttuyn, 14-10-1778 " 't Verwondert mij zeer", schreef Houttuyn, "dat de zaaken zo hoog geloopt zijn, op de bewuste verkooping. Ik had gehoopt, tenminste nog een stukje of twee van de mineraalen te zullen bekomen. Dat UEd. evenwel nog de aerdens &c gekogt hebt, is mij zeer aangenaam, en wil

te machtigen om op een veiling te bieden, ook van de specifieke kennis van de bieder werd graag gebruik gemaakt.

Wanneer we naar de herkomst van de verschillende achttiende-eeuwse verzamelingen kijken, valt op dat tot circa 1750 de meeste objecten uit contacten via bezoeken en correspondentie zijn verkregen. Na deze periode ligt de nadruk van de herkomst van het materiaal vooral op de veilingen. Hier worden dan als het ware de objecten uit eerdere collecties over een groot aantal verzamelaars weer verdeeld. Je zou kunnen zeggen dat de bulk aan mineralen en fossielen enige tijd in de private collecties werd 'rondgepompt', waarbij aanvullingen vooral tot stand kwamen door een opkomende gespecialiseerde handel. Een institutionele verzameling als die van Teylers Museum kreeg zo'n hoog wetenschappelijk niveau door gebruik te maken van alle acquisitiemethoden: reizen, correspondentie, veilingen en handel.

Reizen

De tien reizen die Van Marum in de periode 1782-1802 ondernam zijn van een onschatbare waarde geweest voor de collecties.¹⁵⁷ Van zes reizen heeft Van Marum dagboekantekeningen bijgehouden, de andere vier zijn bekend uit zijn correspondentie en te reconstrueren aan de hand van rekeningen van aankopen ter plekke. Hoewel de reis van 1785 naar Parijs belangrijk was in verband met zijn ontmoeting met Lavoisier, die hem ervan overtuigde de flogistontheorie te vervangen door zijn zuurstofchemie, en hij in 1790 in Londen ontmoetingen had met de meest vooraanstaande instrumentmakers, staan de meeste reizen toch in het teken van voorwerpen uit de aardwetenschappen, zowel die in het veld als die in de kabinetten van vorsten, geleerden en andere verzamelaars. Zelf schreef Van Marum hierover in zijn *Geschiedenis van Teyler's Museum*:

Op mijne verscheidene reizen door Duitschland, Frankrijk en de Oostenrijksche, nu Belgische Nederlanden, bij het bezigtigen van vele Naturaliënkabinetten, opteekende wat in verschillende landen gevonden wordt, en aldaar correspondentie makende met lieden, die mij daarvan het verkrijgbare wel willen zouden [afstaan], hetzij in koop of in ruiling, verkreeg ik op deze wijze, onder anderen een rijke verzameling van hetgeen van dierlijke overblijfselen in den omtrek van Brussel wordt gevonden, door Burtin in zijn *Oryctographie de Bruxelles* beschreven; - eene verzameling van fossile conchyliën van Champagne, vele rijke verzamelingen uit verschillende oorden van Duitschland.¹⁵⁸

Buitenlandse contacten waren hierbij van groot belang. Vaak kon men niet onaangekondigd zijn opwachting maken. Aanbevelingsbrieven waren veelal onmisbaar. Bij Van Marums reis naar Parijs in 1785 had hij deze brieven meegekregen van zijn leermeester Petrus Camper, terwijl diens zoon Adriaan Gilles die toen enige tijd in de Franse hoofdstad verbleef, Van Marum nog vergezelde naar D'Aubenton en Lalande.¹⁵⁹ Ook

'er gaarne in participeeren.'

157 10 juli t/m 21 augustus 1782 – Brabant en Luikerland; 2 juli t/m 9 augustus 1785 – Parijs; 4 juli t/m 3 augustus 1786 – Noord-Duitsland en Saksen; 1787 – Bonn, Frankfurt, Mannheim en Straatsburg; 1788 – Parijs, Straatsburg, Luxemburg en Luik; 1790 – Noord-Duitsland, o.a. Göttingen; 6 juli t/m 30 juli 1790 – Londen; 1796 – Parijs; 28 mei t/m 25 juli 1798 – Midden-Duitsland; 23 mei t/m 29 september 1802 – Duitsland, Zwitserland en Frankrijk (Parijs).

158 NHA-Van Marumarchief 529-9, fol. 75.

159 H. Bots en R. Visser, 'Correspondance, 1785-1787, de Petrus Camper (1722-1789) et son fils Adriaan Gilles Camper (1759-1820)', in: *Lias* 28, brief XI (15-7-1785).

tijdens zijn reizen kreeg Van Marum van collega's dergelijke aanbevelingen mee die elders weer deuren openen. In 1802, te Frankfurt am Main bij Samuel Thomas Sömmering (1755-1830), ontmoette Van Marum Johann Gottfried Ebel (1764-1830), bekend van zijn *Anleitung auf die nützlichste und genussvolste Art in der Schweiz zu reisen*, die hem adressen van verschillende van zijn Zwitserse vrienden gaf, onder andere van Johannes Conrad Escher von der Linth (1767-1823), als de kundigste 'geologist' van Zwitserland.¹⁶⁰ Ter voorbereiding van een reis deelden anderen ook hun ervaringen met hem. Zo kreeg Van Marum begin 1802 een uittreksel uit het reisjournaal van Adriaan Gilles Camper met aantekeningen die hijzelf in 1788 had gemaakt en die nu Van Marum van pas konden komen. Het betrof vooral zijn Zwitserse impressies en ideeën voor een bezoek aan Italië.¹⁶¹

Was Van Marum eenmaal ter plaatse dan stond het verwerven van topstukken centraal, wat hem niet altijd geliefd maakte. Als voorbeeld moge dienen zijn eerste bezoek aan Parijs in 1785, waar Adriaan Gilles Camper al enige tijd verbleef. Uit de correspondentie met diens vader blijkt dat Van Marum soms op onbetamelijke wijze zaken deed. Zo bracht Camper junior hem op de hoogte van bijzondere botvondsten in een kelder aan Rue Dauphine, waarbij Van Marum meteen naar de prijs vroeg. Omdat Adriaan Camper de bui al zag hangen deed hij Van Marum een briefje toekomen met het verzoek nog even te wachten met een bod uit te brengen, omdat zijn vader ook interesse had getoond. "Ik hoop dat UEdl. de consideratie voor mijnen vader zal gelieven te hebben, van zijn rival in het bekomen van die beenderen niet te willen zijn. Ik durve mij zelfs daar meede te vleijen uit hoofde van de wederzijdsche betrekking zoo van achting als vriendschap".¹⁶² Maar Van Marum onderhandelt al met de eigenaar en koopt het grootste bot. Camper schrijft dan aan zijn vader: "A présent je ne dit plus mot à Van Marum et comme il parle très mauvais français, il ne plaît pas aux gens de ce pays, donc il n'a pas mes avantages et il ne reste icy que 4 semaines, donc il est à espérer que beaucoup de choses lui resteront inconnues."¹⁶³ Ook over wat hij kocht, bleek Van Marum weinig kennis te hebben, want schreef Camper: "Van Marum n'y comprenait rien, avant que je lui eus[se] dit."¹⁶⁴ Al eerder had hij zijn vader uit Parijs gemeld: "En un mot, c'est un homme singulier et que je n'aime pas."¹⁶⁵

Ook uit Van Marums correspondentie blijkt dat hij zeer vasthoudend kon zijn om bepaalde stukken voor de museumcollectie te verkrijgen. Meer dan eens gaf hij gewichten en afmetingen voor de mineralen op.¹⁶⁶ In 1799 stuurde hij Johann Georg Lenz (1748-1832) zelfs papiertjes met afmetingen waaraan de stukken die deze zou opsturen moesten voldoen. Toen Van Marum teleurgesteld was over een zending, stak hij dat niet onder stoelen of banken.¹⁶⁷ Ongevraagde zendingen, zoals die van de Keulse verzamelaar Von Hüpsch in 1803, werden niet gewaardeerd en betekenden ook het einde van de correspondentie.¹⁶⁸ Toen

160 *Van Marum Life & Work*, II, 1970, p. 148 (19-6-1802).

161 NHA-Van Marumarchieff 529-15, brief 23-4-1802.

162 NHA-Van Marumarchieff 529-15 (13-6-1785).

163 Bots & Visser 2001, brief XI (15-7-1785), p. 47.

164 *Ibid.*, brief XXXIV (17-10-1785), p. 112.

165 *Ibid.*, brief XI (15-7-1785), p. 47. Later heeft Camper Jr. toch meer respect voor Van Marum, wanneer beiden een intensieve briefwisseling onderhouden en hij meestal zeer complimenteus is naar anderen waar het gaat om de fantastische verzamelingen in Teylers Museum.

166 NHA-Van Marumarchieff 529-11, brief aan Struve, Lausanne, 22-11-1802: "Pour les pièces N° 1, 2, 3, 4, 5, 6 je vous prie de m'en choisir les plus belles, puisque j'en ai assez de pièces ordinaires. J'aime aussi des pièces d'un certain grandeur, et qui ne la surpasse pas beaucoup. La largeur de 4 à 5 pouces ou tout au plus 5 ½ ou 6 pouces est le plus convenable pour notre collection, et leurs hauteurs ne doit pas excéder 4 pouces.

167 "Ik had niets aan de door u toegezonden kristallen; ze waren kapot of ik had ze al."

168 NHA-Van Marumarchieff 529-17b (5-1-1804) 'Ik ben inderdaad niet blij met de stukken die u me gestuurd

Van Marum in 1786 een gesteentecollectie kocht van Nathanael Gottfried Leske (1751-1786), professor te Leipzig, probeerde hij via zijn Duitse contacten alsnog aan de bijbehorende catalogus te komen: Blumenbach, Goethe en anderen werden op zoektocht gestuurd.¹⁶⁹ Zo groeide de collectie niet alleen in omvang maar ook in vaak superieure kwaliteit.

Slotbeschouwing

Uit de voorbeelden van Gronovius en Schlosser werd duidelijk hoe uitermate belangrijk hun internationale netwerken in de periode 1735-1770 waren voor het verwerven van objecten en het aanleggen van collecties, en, niet in de laatste plaats, voor het uitwisselen van inhoudelijke informatie en het publiceren van nieuwe feiten. Opvallend is dat de handel in deze periode nog geen grote rol speelt. Het volgende hoofdstuk behandelt de grote invloed die zij had in het laatste kwart van de achttiende eeuw, in welke periode ook bijna alles te koop was. Van Marum kon in binnen- en buitenland op die manier de collectie naar hartenlust uitbreiden.

---

heeft, want er zat niets bij dat ik mis, behalve de jaspis uit Kunnersdorf, die iets anders is dan de jaspis die we al hebben, maar die niet diegene is die ik bij u gezien heb. Verder heb ik niets in uw zending gevonden van waar ik om gevraagd heb en dat u me beloofd hebt. De fossielen die u bijgevoegd heeft heb ik al, of hebben weinig belang voor ons kabinet. Daarom is het niet geoorloofd u in ruil de waardevolle stukken te sturen waar u om vraagt."

169 Hoewel er in de correspondentie zelden sprake is van een inhoudelijke discussie, zijn in dit kader toch alle brieven met geologie als onderwerp getranscribeerd omdat zij een goed beeld geven van de manier waarop de collectie in Teylers Museum tot stand kwam en welke informatie gebruikt kan worden bij het terugvinden van de bijbehorende etiketten.